

2576

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Δ. ΚΟΥΦΕΤΗ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ ΠΕΡΓΑΜΟΥ

ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ

ΜΟΡΦΩΣΙΣ

ΜΕΛΕΤΗ ΗΘΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ

ΠΕΡΓΑΜΟΣ

1911.

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν σφραγίδα τῆς Ἀδελφότη-
τος ὁ «Ἅγιος Ἀντίπας» καὶ τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγρα-
φέως καταδιώκεται.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

- 1) Ἀφιέρωσις.
- 2) Δήλωσις.
- 3) Πρὸς τοὺς ἀναγνώστας.
- 4) Γενικαὶ ἀρχαί.
- 5) Θρησκευτικὴ ἐκπαίδευσις. Ἱστορικὴ ἀνέλιξις τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς (Ἑλλάς, Ῥώμη, Βυζάντιον, νεώτεροι χρόνοι).
- 6) Ἡ σημασία τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς (ἡ ἀντίληψις αὐτῆς παρὰ τοῖς συγχρόνοις πεπολιτισμένοις λαοῖς. Ἡ ἡμετέρα μέχρι τοῦδε πορεία. Ἐπιβαλλόμενα μέτρα).
- 7) Σχολεῖα καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις (Ἄγωγή καθόλου καὶ σκοποὶ αὐτῆς, συμβολὴ τῶν διαφόρων μαθημάτων. Τὸ θρησκευτικὸν μάθημα. Τὰ λοιπὰ μαθήματα ἐν σκιαγραφίᾳ. Γυμναστικὴ καὶ ὑγιεινὴ. Νεαὶ κατευθύνσεις ἐν τῇ παιδαγωγικῇ. Τελευταία ἀνασκόπησις).
- 8) Πιθικὴ ἀγωγή. Ὁρισμοὶ καὶ σημασία τῆς ἰθικῆς Ἱστορικὴ ἐξέλιξις. Γαλλικὴ ἐπανάστασις. Οἱ μεγάλοι Γερμανοὶ φιλόσοφοι τῶν τελευταίων αἰώνων. Αἱ προκύπτουσαι σκέψεις.
- 9) Τὸ Συμπέρασμα καὶ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος.

ΤΩ, ΠΑΝΟΣΙΟΛΟΓΙΩΤΑΤΩ, ΑΡΧΙΔΙΑΚΟΝΩ,

ΤΗΣ

ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΕΦΕΣΟΥ

ΚΥΡΙΩ

ΙΩΑΚΕΙΜ ΓΟΥΝΑΡΗ

ΕΠΙΤΙΜΩ, ΠΡΟΒΑΡΩ,

ΤΗΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ "Ο ΑΓΙΟΣ ΑΝΤΙΠΑΣ,,

ΕΙΣ ΕΝΔΕΙΞΙΝ ΤΙΜΗΣ ΚΑΙ ΑΓΑΠΗΣ

ΤΟ Δ. ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

 SISMANOGLU
MICARO

Τὸ Διοικ. Συμβούλιον τῆς Θρησκευτικῆς Ἀδελφότητος ὁ «Ἅγιος Ἀντίπας» ἐκφράζει τὰς θερμὰς αὐτοῦ εὐχαριστίας πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀδελφότητος καὶ Διευθυντῆν τῶν Σχολῶν μας Κύριον Ἀλέξανδρον Κολυφῆτην, διότι ἐπιθυμῶν νὰ συνεπικουρήσῃ εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς συνέγραψε τὴν παροῦσαν μελέτην, τῆς ὁποίας αἱ εἰσπράξεις θὰ διατεθῶσιν ὑπὲρ τοῦ ταμείου αὐτῆς.

Ἐξ ἑτέρου παρακαλοῦνται οἱ συμπολίται καὶ πᾶς ἐν γένει ὁμογενὴς νὰ ἀγοράσῃ τὸ παρὸν βιβλίον πρὸς τε ἑαυτοῦ ὠφέλειαν καὶ τῆς ἀδελφότητος ὑποστήριξιν.

Ἐν Περγᾶμῳ τῇ 1 Φεβρουαρίου 1911.

ΤΟ Δ. ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Ὁ Γραμματεὺς

ΓΕΩΡ. Κ. ΧΟΝΔΡΟΝΙΚΗΣ

Τὰ μέλη

ΙΩ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΓΕΩΡ. Α. ΣΟΦΙΑΝΟΣ

ΓΕΩΡ. ΚΑΨΑΛΗΣ

ΔΗΜ. Γ. ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

ΟΔΥ. Α. ΧΙΩΤΕΛΛΗΣ

ΗΛ. ΣΑΡΒΑΡΛΟΓΛΟΥΣ

ΑΝΑ. ΤΣΙΡΚΩΝΗΣ, ταμίας.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΣ

Εὐγενής ἔμπνευσις μοὶ ὑπηγόρευσε τὰς πενιχρὰς αὐτὰς σκέψεις, ἃς ἐνεπιστεύθην εἰς τὸν χάρτην. Ἡ ἐπιθυμία νὰ συντελέσω ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἐνταῦθα Ὀρησκευτικῆς Ἀδελφότητος α' Ἀγίου Ἀντίπα» ἀδελφότητος ἐχούσης ὡς πρόγραμμα τὴν ἠθικὴν καὶ Ὀρησκευτικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ λαοῦ μοὶ παρέσχε τὸ θάρρος νὰ γράψω ὀλίγας λέξεις ἐπὶ τοῦ μεγάλου προβλήματος, ὑφ' ὃ ἐκδίδοται ἡ μελέτη μου.

Ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ πελωρίου δένδρου τῆς ἐπιστήμης ἐν τῷ ἄλλοι τῆς ὁποίας ἡ ἀνθρωπότης συλλαμβάνει τὴν ἔννοιαν τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς τῆς ἐλάχιστος στρατιώτης αὐτῆς ἠθέλησα νὰ ὑψωθῶ εἰς ἰὸν αἰθέριον αὐτῆς ὀρίζοντα καὶ ἐκ τῶν αἰωνοβίων καὶ ἀειθαλῶν κλάδων τῆς πολιᾶς τῆς Ἀληθείας Δρυὸς νὰ φέρω εἰς τοὺς ἀναγνώστας μου τὴν φωνὴν μιᾶς εὐγενοῦς ἐντολῆς.

Δὲν γνωρίζω ἐὰν θὰ δυνηθῶ νὰ συγκινήσω γενναίαν τινὰ καρδίαν, νὰ μετοχετεύσω εἰς στῆθος ἐνθουσιῶν τὸ πῦρ ὅπερ ἐθέρμαινε τὴν καρδίαν μου ὁσάκις αἱ ἰδέαι μου ἀπεκρυσταλλοῦντο ἐπὶ τοῦ χάρτου. Πάντως ἐλπίζω ὅτι τὸ δαιμόνιον τῶν ὠραίων παλμῶν οἴτινες ἐδόνουν τὴν ψυχὴν μου τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ἔγραφον στεγαζόμενον ὑπὸ τὸ τέμενος τῆς Σεπτῆς ἀληθείας θὰ ρίψῃ τὸν σπόρον τοῦ ἐνδιαφέροντος μέχρι τῶν πτωχῶν ἰδεῶν, ἃς ἐγκατέσπειρα. Καὶ πολὺ περισσότερο ὅτι τὸ φυλλάδιον τοῦτο φέεται ἐπὶ τῆς κλασικῆς καὶ ἀθανάτου ταύτης καλλιᾶς μιᾶς ἀποθανούσης ἐποχῆς, ἡ ἰδέα ὅτι ἡ Πέργαμος ἐκυοφόρησε τὰς γραμμάς ταύτας μοὶ παρέχει τὴν γλυκεῖαν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπιτύχῃ τὸ ὄνειρόν μου ἢ εὐκλεία τῆς πόλεως ταύτης ἥτις εὐμενῶς εἰ μὴ ἐπεικῶς μὲ φιλοξενεῖ.

Ὁ συγγραφεὺς
ΗΛΕΞ. ΚΟΛΥΦΕΤΗΣ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ

Οί θεμελιώδεις ὅροι τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

«Ἡ συνείδησις τῆς θεότητος ἐπεφάνη ἐν ὄλῃ αὐτῆς τῇ μεγαλωσύνῃ ἐν τῇ προσωπικότητι τοῦ Ἰησοῦ. Εἰς τὸ ὕψος τῆς διανοίας καὶ τελειότητος τῆς ἐπὶ τοῦ ὅρους διδαχῆς οὐδεμία ὑπερψώθη ἀνθρωπίνη διάνοια».

(Ρενάν).

Ἐὰν τοὺς λόγους τούτους προέφεραν τὰ ἀσεβῆ χεῖλη πολεμίου τῆς Θεότητος τοῦ Ἰησοῦ, ἀνδρὸς συγγράφαντος πονηρὰς καὶ ἀσυστάτους κατὰ τοῦ Λόγου μελέτας, κεραυνωθέντος ἐν τούτοις ὑπὸ τῆς ἀπολογητικῆς καὶ πολεμικῆς δεινῶν μαχητῶν καὶ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, ἐν οἷς πρῶτιστα ὁ Γάλλος Γυεττέ, τὶ θέλουσιν εἶπει οἱ εὐσεβεῖς μελετηταὶ τῶν θείων ῥημάτων, οἱ ποτιζόμενοι τὰ ζωηφόρα καὶ αἰείζωα νάματα τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ; Ποῖος αἶνος, ποῖος διθύρραμβος, ποῖος παιάν, ποῖα μουσικὴ ὑπέργειος θέλει ἀντηγήσει ἐκ τῶν καρδιῶν, ἐν αἷς πλημμυρεῖ ἡ πίστις καὶ ζῆ ἡ ἀγάπη, τὸ στοιχεῖον τῆς Χριστιανικῆς πολιτείας! Ἐνώπιον ἀληθῶς τοῦ καλλιπρεπεστάτου ναοῦ τῶν ἡμετέρων στοχασμῶν, οἵτινες διστρηνιῶντες σύρονται πρὸ τῆς Ὑπερτάτης Πνευματικότητος ὑπὸ τὸ μυστηριωδῶς ἀόριστον καὶ ἀπρόσιτον μεγαλεῖον τοῦ Αἰωνίου ἢ κλίμαξ ἢ ἀγουσα τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὸν Θεόν, τὸ πλάσμα πρὸς τὸν Πλάστην βαθμίδας ἔχει τὰ Εὐαγγελικὰ ῥήματα καὶ ὁ θρόνος τῆς Θεότητος εἶναι ὀλόκληρος ἐπὶ τῆς ἐκπληρώσεως αὐτῶν. Πίστις ἀγάπη καὶ ἐλπίς ἰδοὺ τρία ὀρόσηρα συμπληροῦντα ὅλον τὸ στάδιον τῶν Χριστιανικῶν καθηκόντων, τρεῖς ῥήτραι ἀπαρτίζουσαι τὸν κώδικα τῆς Χριστιανικῆς νομοθεσίας. Τῶν τριῶν δὲ τούτων θεολογικῶν ἢ χριστιανικῶν ἀρετῶν μεγαλυτέρα καὶ σπουδαιότερα, κορωνὶς οἶονεῖ ἡ ἀγάπη. «Ἐὰν ταῖς γλώσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον (Παύλου Α΄. πρὸς Κορινθίους ιγ΄.) Κατὰ τὸν

SISMANOGLIO MEGARON

ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ ΟΥ
ΣΤΗΦΑΝΟΥ ΣΤΑΒ

αὐτὸν Ἀπόστολον τῶν Ἐθνῶν ἡ ἀγάπη ἀποτελεῖται ἐκ τῆς μακροθυμίας, ἀγαθοεργίας, γενναιοψυχίας, μετριοφροσύνης, κοσμιότητος, ἀφιλοκερδείας, πραότητος, ἀθωότητος, εἰλικρινείας. Καὶ ταύτην ὁ Σωτὴρ πάντοτε ὡς ἀκρογωνιαῖον εἶχε τῆς διδασκαλίας λίθον. Τὴν ἀγάπην κατὰ τὴν ὑστάτην νύκτα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου του τὴν νύκτα τοῦ μυστικοῦ Δείπνου συνέστησεν εἰς τοὺς μαθητάς του « Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους ». Ἐν τῇ ἀγάπῃ ἀφ' ἑτέρου τελειοῦται καὶ καταδείκνυται ἡ πίστις ἣν ἤλθεν ἵνα ἐμφυτεύσῃ εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ὁ Θεάνθρωπος, ἡ πίστις ἡ σώζουσα, ἡ ἐξαγνίζουσα, ἡ ἀπολυτροῦσα ἡ ὁδηγοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν μακαριότητα. Τοσαύτη δὲ εἶναι ἡ δύναμις τῆς πίστεως ὥστε ὑπὸ ταύτης τεθωρακισμένος δύναται νὰ διαπράξῃ γιγάντια ἔργα, δύναται νὰ κατισχύσῃ τῶν ποικίλων τοῦ βίου περιπετειῶν, νὰ ὑπερτερῆσῃ τῶν θελημάτων τοῦ κόσμου, νὰ κατακτήσῃ τὴν οὐράνιον βασιλείαν. Ἄλλ' ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἐμπρακτος, νὰ συνοδεύηται ἀπὸ ἔργα νὰ μὴ εἶναι νεκρά. Οἱ λαοὶ οἱ ἀπολέσαντες τὴν πίστιν πρὸς τὴν Θεῖαν Πρόνοιαν, οἱ κλονισθέντες ἐν τῇ πίστει πρὸς τὰ Ἐθνικὰ αὐτῶν ἰδεώδη, οἱ καταχρασθέντες τὴν προσήλωσιν πρὸς τὰς πατρίους παραδόσεις, ἃς περιέπει καὶ περικαλύπτει ἀτελευτήτων γενεῶν στοργὴ πίπτουσι κατὰ σκοπὸν ἐν τῇ ὁδῷ τῆς πάλης καὶ ὁ θάνατος αὐτῶν ἀναπόφευκτος καὶ μοιραῖος φέρει τὴν σφραγίδα ἀνεξιτήλου αἰσχους κλείοντος διὰ παντὸς τὴν ἱστορίαν της. Ὁ τάφος των βαρύνεται ὑπὸ τῆς κατάρας τοῦ εὐκλεοῦς παρελθόντος. Ἡ πίστις, ἡ θρησκεία εἶναι ὁ ἐπιούσιος ἄρτος τῶν ἔθνων, ὁ πολικὸς ἀστὴρ ὁ ὁδηγῶν αὐτὴν ἐν τῇ χαλεπῇ πορείᾳ αὐτῶν, ὁ φάρος ὁ τηλαυγὴς ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ὁποίου διανύουσι τὰ τρικυμιώδη πελάγη τῆς ζωῆς. Οὐ μόνον δὲν ἐγεννήθη ἡ δεισιδαιμονία ἐκ τῆς συστάσεως τῶν θετικῶν θρησκειῶν, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ δισχυρισθῶμεν ὅτι χωρὶς τοῦ χαλινοῦ τῶν θρησκευτικῶν διδαγμάτων καὶ θεσμῶν, δὲν ἤθελεν ὑπάρχει πλέον δριον εἰς τὴν εὐπιστίαν, τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν ἀγυρτεῖαν. Οἱ ἄνθρωποι ἐν γένει ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ εἶναι πιστοί, ἵνα μὴ ὦσιν ἄπιστοι, ἔχουσιν ἀνάγκην λατρείας, ἵνα μὴ εἶναι δεισιδαίμονες ». Ἐπιφανὴς παιδαγωγὸς τοῦ 17ου αἰῶνος ὁ Φράγκιος ἔλεγεν εὐστόχως. « Ἐν δράμιον ζωῆς πίστεως εἶναι προτιμότερον ἔνδος στατήρος ἱστορικῶν γνώσεων, καὶ ἐν σταγονίδιον ἀληθοῦς ἀγάπης εἶναι ἀνώτερον ὀλοκλήρου θαλάσσης ἐπιστημο-

νικῶν μυστηρίων ». Τίς ἐστήριξε τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἐν τῇ εἰρκτῇ τῆς δουλείας, στεναῖον ἐν τῇ ζοφερᾷ καὶ ἀσελήνῃ νυκτὶ τοῦ μαρτυρίου παλαῖον πρὸς τύχην ἀφόρητον; τίς ἐκράτνε τὰς ἐξαντληθείσας καὶ ἐκ τῶν πεδῶν χαλαρωθείσας χεῖράς των ὅπως τιναχθῶσιν Ἡράκλειοι καὶ θραύσωσι τὰ δεσμὰ τεσσάρων αἰῶνων δουλωσύνης; Ἄς ἀπαντήσωσιν ὅσοι εὐλαβεῖς προσκυνηταὶ τοῦ ἀγίου παρελθόντος, εὐέλπιδες λάτρεις ὠραιότερου μέλλοντος μελετῶσι τὴν πάτριον ἱστορίαν. Τὸ ἔθνικόν ἐγὼ εἶναι τὸ μαγευτικώτερον Μουσεῖον, ὁ σεπτότερος ναὸς τῶν αἰσθανομένων καρδιῶν.

Ἄλλ' ἡ ἐλπίς; Εἶναι ὁ γνήσιος υἱὸς τῆς ἀγάπης, τὸ εὐρωστότερον καὶ ὑγιέστερον τέκνον τῆς πίστεως· ὁ πιστεύων ἐλπίζει· διότι πιστεύει εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Δημιουργοῦ, εἰς τὴν ἀπέραντον Αὐτοῦ στοργὴν, εἰς τὴν Παντοδυναμίαν καὶ Πανσοφίαν τοῦ Ὑπερτάτου καὶ Ἀϊδίου Πατρός, ἐλπίζει ἐν ἄλλαις λέξεσιν εἰς Αὐτόν. Ἀγαπῶν κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὸν Θεὸν καὶ ἐπομένως καὶ τὸν πλησίον, διότι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη νοεῖται μόνον ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν Ἐντολῶν αὐτοῦ, μεγίστη δὲ τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ εἶναι ἡ πρὸς ἅπαντας ἀνεξαιρέτως ἀγάπη, ἀγαπῶν ἐπαναλαμβάνομεν ἐλπίζει ἐπὶ τὴν ἀνταμοιβὴν ὅχι διότι χάριν τῆς ἀμοιβῆς πρέπει νὰ πράττῃ τὸ καλόν, πρέπει νὰ ἀγαπᾷ, ἀλλὰ διότι ἡ ἀγάπη θὰ ὁδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν αἰωνίαν ζωὴν, ἣτις εἶναι « Ἴνα γινώσκωσί σε τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν » ἡ κατανόησις τῆς Θεότητος, ἡ ὁμοίωσις πρὸς Αὐτήν. Ἦλπισε τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἐν ταῖς κατακόμβαις τοῦ διωγμοῦ ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ καὶ ἐσώθη· ἡ ἐλπίς ὑπῆρξεν ἡ κιβωτὸς ἡ ζηλοτύπως περισφίγγουσα τὰ κατεψυγμένα αὐτοῦ μέλη ὑπογλυκαίνουσα τὰς πικρίας καὶ λικνίζουσα αὐτὸ μὲ τὸ ἄσμα τῆς ἀναγεννήσεως. « Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν ἡμέραις δοκιμασίας διέσωσεν ἐν τῷ τάφῳ τὴν ἰδίαν προσωπικότητα καὶ διαφυλάξας ἐντὸς τοῦ θυσιαστηρίου τὴν ἔθνικὴν κληρονομίαν ἐπετέλεσε τὰ θαύματα τῆς νεωτέρας ἱστορίας, ἐφαρμοζων τὴν Χριστιανικὴν ἰδέαν ἐν τῇ οἰκογενεῖα καὶ κατὰ τὴν γενικωτέραν δρᾶσιν συνταυτίζων τὴν πίστιν μετὰ τοῦ πατριωτικοῦ φρονήματος » (Περὶ Γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου I. Σκαλτσούνη σελ. 38).

Ἄλλὰ τίς ὁ μέγας παράγων ὁ δημιουργῶν τὴν ἀγάπην, ὁ ἐμφυσῶν τὴν ἐλπίδα, ὁ ἐμπεδῶν τὴν πίστιν; Τίς ὁ αἰώνιος νόμος ὁ ἐξεληθὼν ἐκ τῆς πνοῆς τοῦ Πλάστου ὁ ρυθμίζων τὸ σύμπαν

Τίς ὁ θέσμος ὑφ' οὗ πορεύονται οἱ κόσμοι ἐν τῇ ἀτελευτήτῳ αὐτῶν πορεία ἐν θαυμαστῇ τάξει καὶ κοσμιότητι; τίς ἡ ἐπιταγή τῆς θρησκείας ἡ ἀγία λέξις ἣν ὀργισθεὶς ὁ Θεὸς ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς ἁμαρτήσαντας πρωτοπλάστους, ἐπανελάβε δὲ ὁ Σωτὴρ; Ἔργασία. Ἴδου τὸ Ἱερὸν σύνθημα τῆς νεωτέρας κοινωνίας, ἡ σημαία τῶν ἐργατῶν τῆς ἀνακαινίσεως, ἡ σάλπιγξ εἰς τὴν καταρρέουσι παταγωδῶς τὰ τεύχη τῆς Ἱεριχοῦς τοῦ ψεύδους, τῆς τυραννίας, τῆς ἀνισότητος, τὸ σύμβολον τῆς πίστεως πάσης εὐγενοῦς καρδίας, ἡ τελευταία καὶ ἡ πρώτη λέξις τοῦ ὑγιοῦς πολιτισμοῦ. Ἡ θρησκεία τὴν ἐναγκαλίσθη καὶ τὴν υἰοθέτησε, τὰ πολιτεύματα ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς αὐτήν, ἡ κοινωνία ἀναζωογονεῖται ὑπὸ τὸ θάλπος τῆς, οἱ λαοὶ γιγαντοῦνται ὑπὸ τὴν πνοήν τῆς, ἡ ἐκπαίδευσις στεγάζεται ὑπὸ τὴν χαλυβδίνην στέγην τῆς. Ἡ Ἱστορία μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ὁμιλεῖ μετὰ θάμβους περὶ τῶν ἄλλων ἀτρομήτων κατακτητῶν καὶ ἐμπλεως στρατιωτικῶν γεγονότων μεθύει τοὺς λαοὺς διὰ τοῦ ὀπίου τῶν πολέμων καὶ τῶν δαφνῶν ἐφημέρου δόξης· τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἐξεγείρουσι τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν λητρείαν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔνοχος ἀταβισμὸς μᾶς σύρει ἀγαλλόμενος πρὸ τῶν πεταμῶν τῶν αἱμάτων. Ὁ Ἄρης παρίσταται πρὸ ἡμῶν τιτάν ὑπερτάτης λατρείας καὶ ὁ Ἰανὸς θεὸς τῆς Εἰρήνης πυγμαῖος ἀναλκίς. Ἡ σωβινιστικὴ ἢ ἐθνιστικὴ κατεύθυνσις ἣτις δίδεται εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἀγωγῆς καὶ τὴν ὄλην λαϊκὴν μόρφωσιν, ἀποτελεῖ τὸ ζοφερώτερον σημεῖον τῆς κατατροχούσης τὴν ἀνθρωπότητα νόσον, ἣτις ὀδηγεῖ εἰς ἀπαισίαν πάλιν 1910 ὄλα ἔτη μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Θεανθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς. Οἱ ἡγέται τῶν λαῶν οἰοδῆποτε εἶναι οὗτοι ρίπτουσι τοὺς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν αὐτῶν πληθυσμοὺς εἰς ἀδελφοκτόνον κανίστραν, ἐν ἣ ὀρχεῖται λυσσαλέα πλεονεξία μετ' ἀνηκούστου κυνισμοῦ. Ἄπισσα ἢ ἰκμάς τοῦ μεγάλου καὶ ἀτεράμνου ζωτικότητος δένδρου τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἐθνικοῦ πλούτου ὑπὸ ὑλικὴν, ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἔποψιν ἐκμυζᾶται ὑπὸ τῆς ὑδρας τοῦ μιλιταρισμοῦ καὶ τῶν τερθρειῶν σωβινισμοῦ ἀκράτου φέροντος πάντοτε ἐν τῷ θηρεῶ του τὰς ἡμετέρας λέξεις. Μόνον αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις παρατηρεῖ ὁ Νοβικῶφ ἐν τῷ περισπουδάστῳ αὐτοῦ ἔργῳ (Σύνδεσμος τῆς Εὐρώπης μετὰ φρ. ἐλληνικὴ βιβλ. Μαρασλῆ σελ. 287) κατὰ τοὺς μετριοτέρους ὑπολογισμοὺς δαπανῶσιν ἑτησίως διὰ τοὺς στρατιώτας τῶν 60 δισεκατομμύρια φράγκα. Καὶ ἐν τῷ ὁ ἀνθρώπος δίκην πλ-

γρεως ρίπτει ἀνθρωποκτόνα ἐπὶ τοῦ γείτονος βλέμματὰ ὀπλισμένος διὰ τῶν τελειοτέρων ὀπλων, ἡ ὠραία ὄντως φύσις ἣν ἐδημιούργησε πάνσοφος Διάνοια ἀνοίγει περίλυπος τοὺς δαψιλεῖς αὐτῆς μαστοὺς πρὸς ἐκμετάλλευσιν. Ἡ γῆ ἐγκλείει ἐν τοῖς κόλποις ἀπείρους θησαυροὺς τὸ δὲ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐνέχει ἀνεξαντλήτους δυνάμεις αἰτίνες καλλιεργούμεναι θὰ καταστήσωσι τὸν ἀνθρώπον ἀληθῶς τεράστιον παράγοντα, βασιλέα δυσυπολογίστου ἰσχύος, γνήσιον πλάσμα παναγάθου, παντόφου, παντοδυνάμου Πλάστου. Οἱ προλετᾶριοι τῶν συγχρόνων ἡμερῶν, οἱ παρῖαι τοῦ Κ' αἰῶνος στένουσιν δυσέλπιδες ὑπὸ τὸ ἄχθος φρικώδους πενίας ἐν μέσῳ φύσεως δαψιλοῦς, ἐν μέσῳ ὀλβου εὐπροσίτου. Καὶ σύρουσιν αὐτοὺς τυφλοὶ Πραιτωριανοὶ εἰς τὴν ἄβυσσον τῆς πείνης, τῆς ἀτιμώσεως τοῦ θανάτου μετὰ τὴν μορφίνην κιβδήλων ἰδεῶν, σκελέρων ἐποχῶν ἀποιχομένων. Καὶ σιγᾶ τὸ σχολεῖον διότι ἐν αὐτῷ ὄνιοι τοῦ ἐπαγγέλματος κάπηλοι ὑπολαμβάνουσιν σὺτοὺς ἀπλοῦς χειρῶνακτας, τυχαρπάστους βιοπαλαιστάς, θηρευτὰς εὐνοϊῶν καὶ χρήματος ἢ διότι ἐργάται ἐνθουσιώδεις συναντῶσιν ἐν ἀμορφῳτῳ κοινωνία ἢ ἐν πονηροῖς ἄρχουσι νάρκην φονεύουσιν, μοχθηρίαν δυσκαταγώνιστον. Καὶ ἐν τούτοις κατὰ τὸν Ἱερὸν Αὐγουστίνον «sacerdos dei Evangelium tenens et Christi psaecepta eustodiens oeeldi potest, non potest vinei». Καὶ δὲν βροντοφωνεῖ ὁ ἄμβων, ὁ στένων ἄλλοτε ὑπὸ τὸ βάρος τῆς εὐγλωττίας καὶ ἀρετῆς περικλεῶν ἱεροκηρύκων, οὐρανοβαμίνων λευιτῶν, δὲν κραυγάζει δὲν κηρύττει τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας· δὲν ὁμιλεῖ πρὸς τὰς διψώσας καρδίας δὲν μεταγίξει εἰς αὐτὰς τὸ φῶς τοῦ χριστιανισμοῦ, δὲν μετοχετεύει τὸ ζωογόνον κῦμα τῆς πίστεως· ἀντ' αὐτῶν δίκην πυροκροτάλων ἐκπέμπουσιν οἱ ἱεροκήρυκες πομπῶδεις φράσεις συλουμένας ἀπὸ ὀμιλίας ἐπιφανῶν προκατόχων τῶν καὶ καταντλοῦσι κατὰ τῶν πτωχῶν ἀκρεατῶν ῥητορικὴν κομπολογίαν κατάφορτον δυστήνων λεξιδίων καὶ τετωρνευμένης φρασεολογίας. Ἄλλ' εὐτυχῶς νεοὶ ἀπό τινος ἀνοίγονται ὀρίζοντες· ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ μεταπλάσσεται· ἐνωτίζεται νέου κηρύγματος, ζητεῖ νέας ἀτραπούς, προσμειδιᾷ πρὸς νέας ἀπόψεις· ὁ τύπος στιγματίζει, στηλιτεύει, καυτηριάζει, μαστιγώνει ἀσπλάγχχνως πλὴν δικαίως ῥυπαρὰς κακίας καὶ καταθρυμματίζει χαρακτῆρας ἐνόχους· οἱ δῆμιοι τῶν ἱερωτέρων περίτρομοι ὀχυροῦνται εἰς τὰ χαρακώματα τοῦ ψεύδους ὀπερ ζητεῖ νὰ συνθηκολογήσῃ ὑπὸ τὸ προσωπεῖον εὐλαβοῦς νομιμότη-

τος· ἀλλ' ὁ ἥλιος τῆς ἀληθείας ἀνατέλλει ἀκτινοβόλος. Πνεύματα προνομιούχα, Προφήται εὐοίωνοι αὐριον, ἀπὸ τῶν ἀπερίττων αὐτῶν σκοπιῶν ἀποκαλύπτουσιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τοὺς χρησμούς τῆς ἀληθοῦς ζωῆς καὶ ἡ φωνὴ αὐτῶν ἀντηχεῖ ὡς σήμαντρον ναοῦ εἰς τὰς καρδίας· ἀπὸ τοῦ Σωκράτους μέχρι τοῦ Τολστόη τοῦ χθὲς ἔτι δύσαντος μεγάλου τῆς ἀνθρωπότητος τέκνου ἐσημειώθησαν ἐν τῇ ὁλονέν προβαινούσῃ σταδιοδρομίᾳ τοῦ ἀνθρώπου τοιαῦται φωτειναὶ ἐκφάνσεις καὶ ἐκάστη τῶν ἐπιβλητικῶν αὐτῶν φυσιογνωμιῶν καὶ τῶν προνομιούχων φύσεων ἐκπροσωποῦσι μίαν ὡραίαν τοῦ πνεύματος κατάκτησιν· ἡ θεότης τὸ φῶς, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ δὲν εἶναι γρίφος σκοτεινὸς προξενῶν φρίκην καὶ τρόμον, καρδοκῶν ἐν τῇ κρύπτῃ τῶν παγετῶδων συλλήψεων, ζητῶν θυσίας καὶ αἵματα ἀλλὰ παρίσταται ἐπὶ τοῦ εὐγενεστάτου τῶν δημιουργημάτων αὐτοῦ φαιδρά, ἰλαρά, ἀπείρως εὐσπλαγχνος, εὐεργετικῆ πλήρης στοργῆς καὶ ἀγάπης αἵρουσα πρὸς ἑαυτὴν τὸν ἀνθρώπον εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς αἰωνιότητος εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἀφαντάστου Καλλονῆς, Ἡθικότητος καὶ Ἀληθείας· ὁ ἀνθρώπος ἀναπνέει, ἐλπίζει, ἀγαπᾷ, πιστεύει, ῥίπτεται μετὰ σφρίγγους καὶ ῥώμης τιτανείου πρὸς τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀληθείας, πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς θεότητος καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ ἐγείρεται διφυὲς πρόβλημα περικλεῖον τὴν ἀληθῆ καὶ ἀσύλληπτον εὐδαιμονίαν, τὸ τέρμα τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως: ὅποια ἡ ἡμετέρα ἐν τῷ νῦν βίῳ ἀποστολή, ὅποιος ὁ μετὰ ταῦτα βίος; ὁλονέν τελείωσις, ὁλονέν ὁμοίωσις πρὸς τὴν Ὑπερτάτην Πνευματικότητα, ὁλονέν προσέγγισις πρὸς τὴν Αἰωνίαν Ἀρχὴν. Ἡ ἀγωγὴ καὶ ἐκπαίδευσις ἐν τῇ γενικωτάτῃ αὐτῆς ἐννοίᾳ συλλαμβανομένη ἄς συνοψισθῆ εἰς δύο λέξει, αἵτινες συμπληροῦσιν ἀλλήλας Ἡθικὴ καὶ Θρησκευτικὴ. Ἀναπαντῶμεν μὲ τὸ γλυκὺ τῆς ἐλπίδος μεϊδίωμα ὑπὸ τὴν φιλόστοργον καὶ πατρικὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν φρονοῦντες ἀδιστακτικῶς ὅτι ἐν ταῖς ἀγαθαῖς ἡμῶν πράξεσιν ἄπειρος ἡ ἀντίληψις, ἡ ἀγάπη, ἡ χαρὰ τῆς θεότητος προοριζούσης δι' ἡμᾶς σταθμοὺς ἀκτινοβόλων μελάθρων, ἐν δὲ ταῖς ἀμαρτίαις πλείστη ἡ λύπη καὶ ὀδύνη τοῦ πλάσαντος Πατρὸς ἐτσίμου εἰς συγκατάβασιν καὶ μετάνοιαν ὅταν ἐνώπιον του παραστῶμεν ἐν στολῇ μετανοίας ἀδόλου καὶ εἰλικρινοῦς.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

«Ὁ προορισμὸς τῶν σχολείων εἶναι νὰ καταστήσωσι τοὺς μαθητὰς ἱκανοὺς πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοῦ βίου· νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτοῖς τὸ θάρρος, τὴν σταθερότητα, τὴν αὐταπάρνησιν, τὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὸ καθῆκον· νὰ ἐνθουσιάσωσιν αὐτοὺς πρὸς πᾶν ὅ,τι ἰδεῖται· νὰ μορφώσωσιν αὐτοὺς οὕτως, ὥστε νὰ ἐννοήσωσιν, ἀγαπήσωσιν καὶ λατρεύσωσιν τὴν δικαιοσύνην. Ἀπατᾶται περὶ τοῦ σκοποῦ τῶν σχολείων καὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν ὁ νομίζων αὐτὰ ὄργανα πρὸς ἐξάπλωσιν μόνον τῶν γνώσεων τῆς ἐπιστήμης. Τὰ σχολεῖα ἔχουσι προορισμὸν νὰ ἐξαπλώσωσιν εἰς τὸν λαὸν καὶ τὴν ἀριτὴν καὶ τὴν ψυχικὴν ἀνδρείαν (Jules Simon συγγραφὴ Dieu, patrie et liberte ἐν θεολογικοῖς διατριβαῖς Διομ. Κυριακοῦ σελ. 274).»

Ἴδου τὸ ὑψηλότερον καὶ γονιμώτερον πρόβλημα ὅπερ ἀπησχόλησε τοὺς μεγάλους σημαιοφόρους τῆς προόδου ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων. Ὅποια τις ἡ ἀποστολὴ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ὁποῖος αὐτῆς ὁ χαρακτήρ· ὁ Λυκοῦργος ζητῶν νὰ καταστήσῃ τὴν Σπάρτην εὐδαιμόνα καὶ κραταιὰν πρώτιστα περὶ τῆς ἀγωγῆς τῆς νεότητος ἐμερίμνησε καὶ περὶ τῶν καρπῶν τῆς ἀνακαινίσεως ταύτης ὠμίλου οἱ θρίαμβοι τῆς Σπάρτης μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ὁ φιλόσοφος στρατηλάτης τῶν Θηβῶν Ἐπαμεινώνδας ἐταπείνου διὰ παντὸς τὴν ἐπηρμένην ὄφρυν τῆς ἐκθηλυθείσης ἀπὸ πολλοῦ πατρίδος τοῦ Λεωνίδου καὶ τοῦ Βρασιδίου. Ὁ Σωκράτης εἰς τῶν ὑπερφυστέρων ἀντιπροσώπων τῆς ἀληθείας, ἐνεσάρκωσεν ἐν τῇ ἐμπράκτῃ ἠθικῇ αὐτοῦ τὰς ἀρχὰς νέου βίου μακρὰν τῶν παραδόσεων καὶ τῶν σαθρῶν προλήψεων ψυχορραγοῦντος παρελθόντος καὶ διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐξήρχετο ἐκ τῆς σιωπηλῆς κρύπτῃς τῆς νικηφόρος ἡ ἀλήθεια εὐγλώττως προσηλυτίζουσα διὰ τοῦ δαιμονίου μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους τοῦ Πλάτωνος. Τὸ γινῶθι σαυτὸν καθίστατο ἡ ἀφετηρία γιγαντιαίας ἐρεύνης ἀπεράντου πλάτους ἐννοίας καὶ μέχρι τῆς στιγμῆς τὸ τεθὲν πρόβλημα ἀπασχολεῖ ἐπιλέκτους διανοίας. Ἡ ἐλληνικὴ ἀρχαιότης μεταβαίνουσα μετὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὰς γοητευτικὰς ὄχθας τοῦ Γάγγου καὶ τοῦ Ἰνδοῦ

ὑπὸ τὴν ὀμιχλώδη ἀτμοσφαιραν τοῦ Ἀσιατικοῦ μυστικισμοῦ ἀνέπτυσεν ἐν τοῖς δόγμασιν αὐτῆς εὐρυτέραν τῆς θεωρίας ἐξέλιξιν καὶ ἀποψιν, τὸ δὲ δαιμόνιον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἧς ὠχροὶ καὶ ἀναιμοὶ ἀντιπρόσωποι οἱ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Κηφισσοῦ τιτλοφορούμενοι πρόμαχοι τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας ἀνωρθοῦτο εἰς αἰγλήν ἀφάνταστον καὶ εἰς ἐπιβολὴν ἀνυπολόγιστον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀχιλλέως τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Καὶ ὁμῶς εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τῆς Πηνυκῆς παρὰ τὰ σεπτὰ μνημεῖα ἀθανάτων τοῦ παρελθόντος νεκρῶν ὠμίλει εἰσέτι ἡ ἐκπνέουσα εὐκλεία τοῦ ἰοστεφοῦς ἄστεως διὰ τῆς χειμαρρωδεστέραις καὶ κεραυνοβόλου εὐγλωττίας ἧτις ἀντήχησέ ποτε διὰ τοῦ Δημοσθένους. Ἄλλ' ἦτο τὸ κύκνειον ἄσμα. Ἀλλοίμονον εἰς ἐκείνους οἵτινες καὶ γίγαντες ἔτι ἐμφανίζονται ὑπὸ τὴν σκέπην ἰδεῶν ἀποιχομένων· ἕκαστος αἰὼν ἐγκαινίζει νέα ἰδεώδη, δημιουργεῖ νέας κατευθύνσεις. Καὶ ἐν τούτῳ ἀληθεύει ἡ ῥήτρα ἐπιφανοῦς τῆς ἀρχαιότητος μύστου. Ἀφ' ὅτου ὁ Ἑλληνικὸς βίος ἀπώλεσε τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἀνεπλήρου ταύτην τὸ παίζειν μετὰ σκιῶν παρελθούσης δόξης (Friedländer). Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Πλάτωνος ἀναγραφεῖσαι καὶ ἀριστοτεχνικῶς ὅσον καὶ βαθυνοῦστατα διατυπωθεῖσαι καὶ ἐν πολλαῖς μὲν αὐτοῦ συγγραφαῖς ἰδίως ὁμῶς ἐν τοῖς Νόμοις καὶ τῇ Πολιτείᾳ ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσι πηγαὶ ἀστείρευτοι. Ἄλλ' ἡ ἐγκριτος ἀρχαιότης κληροδοτοῦσα εἰς τὸν κόσμον τὰ αἰωνιώτερα τοῦ πνεύματος καλλιστεύματα καὶ τὰς ῥωμαλεωτέρας πτήσεις δὲν ἠδύνατο νὰ σταματήσῃ. Τὸ εἰρὺ ὑψιπετὲς καὶ ποιητικὸν πνεῦμα τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Ἀκαδημείας διεδέχετο ἡ ἐμβριθὴς μελιτηρὰ σκεπτικὴ καὶ πολυσύνθετος διάνοια τοῦ Σταγειρίτου Ἀριστοτέλους. Ἡ ἀγωγή ἐν τούτῳ εὔρε νομοθέτην χαλκέντερον. Ἄλλ' ἐν ταύτῳ μετὰ τὸν Σταγειρίτην κλείει ἡ σειρά τῶν δημιουργικῶν νόων, οἵτινες δαψιλέστατον προσήνεγκον τὸν ἔρανον εἰς τὴν θεμελίωσιν καὶ ἐμπέδωσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀγωγῆς. Καὶ ἤδη προβάλλεται εἰδικώτερον ἐρώτημα: ποῖός τις ἦτο ὁ χαρακτήρ τῆς ἀγωγῆς ἰδίως τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ κέντρον τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου, τὸν ὀφθαλμὸν τῆς Ἑλλάδος· ἐὰν ἡ θρησκεία ἀποτελῇ τὴν βᾶσιν τῆς ἀρχαίας πολιτείας, ἐὰν αὐτὸς ὁ πατριωτισμὸς εἶναι θρησκευτικὸν καθῆκον ὡς ἀπέδειξε μετὰ ξὺ ἄλλων ὁ Fustel de Contanges ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ «la Cité Antiquae ἡ ἑλληνικὴ ἀγωγή ὑπῆρξε θρησκευτικὴ. Ἡ θεραπεία

τοῦ Καλοῦ δηλ. τοῦ ὠραίου ὑπὸ εὐρυτάτην ἀντίληψιν δεσπόζει τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ ὁ ἑλληνικὸς ἀνθρωπομορφισμὸς εἶναι ἡ ζῶσα καὶ ἐναργὴς ἀπολογία τῆς γνώμης ταύτης. Ὁ Πλάτων ὑπελάμβανε τὸ κάλλος ἀπότυπον τοῦ θεοῦ ἀλλ' ἐπανῆγε τὸ καλὸν εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ παρεῖχεν εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀγαθοῦ καθ' ὄλου ἄλλην ἀντίληψιν καὶ ἀξίαν (Κουρτίου Ἑλλην. Ἱστορία μετάφρ. Λάμπρου Τόμ. Ε'. σελ. 204). Ὁ δὲ Καντιανὸς φιλόσοφος Fries (1773—1843) παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῷ συναισθηματι τοῦ καλοῦ καὶ ὑψηλοῦ θεωρεῖται τὸ πεπερασμένον ὡς ἐκφρασις τοῦ αἰωνίου. Ἡ θρησκεία αὕτη τοῦ Καλοῦ ἧτις διαπνέει τὴν γραμματείαν τῶν ἐγκρίτων χρόνων, ἧτις λαξεύει τὸ ἀριστούργημα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἧτις ζωογονεῖ τὸν κοινωνικόν, ἀστικὸν καὶ πολιτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, ἧτις καθοδηγεῖ τὴν ἀγωγήν ἔφερε τοὺς καταπληκτικοὺς ἐκείνους καρπούς, οἵτινες κατέστησαν τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα αἰώνιον σχολεῖον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἐποπτεία τῆς φύσεως, ὁ κατὰ φύσιν βίος ὅστις τοσοῦτον ἀσυγγνώστως κατεφρονήθη ὑφ' ἡμῶν τῶν ἀπογόνων τῶν θαυμαστῶν τῶν μεγευτικωτάτων θελγήτρων τῆς πλάσεως ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν φυλῆς ἀλκίμου καὶ εὐρώστου σωματικῶς, διανοητικῶς, ἠθικῶς. Τὸ πάγκαλον ἄστν τοῦ Περικλέους δὲν ἐφιλοξένει μόνον βαθεῖς μελετητὰς τῶν ὑπερκοσμίων προβλημάτων, δὲν ἐνέκλειε ποιητικοὺς νοήμονας, δὲν ἔφερον ἐν ἑαυτῷ ἀπλῶς μεγαλοφυεῖς τοῦ γλυφάνου καὶ τοῦ χρωστήρος δαδούχους ἢ μουσοπόλους ῥεμβώδεις ἀλλ' ἐσεῖετο ἡ Κεκροπία ὑπὸ τοὺς ῥωμαλέους πόδας μαχητῶν ἐτοιμῶν νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ τῆς θρησκείας, τῶν ἐστιῶν, τῆς πατρίδος, τοῦ μεγαλείου τῆς πόλεως, ἧτις ἐπὶ Περικλέους εἶχε δέκα ἑκατομμ. ὑπηκόους. Τοιαύτη δὲ τις ἀγωγή ὑπὸ καθολικὴν ἐκδοχὴν προ-παρεσκευάζε τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας ἐξάιρουσα εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον τὴν ἀνθρωπίνην τάσιν ἰδίως διὰ τῆς κοσμοπολιτικωτέρας ὄψεως, ἣν ἐλάμβανεν ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου». «Τὸ ἔργον τῶν αἰώνων τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦτο ὅτι παρήγαγε τὰ στοιχεῖα ὑψηλοτέρας τινὸς καὶ ἀληθεστέρας ἐνότητος· αὐτὸς ἀνέπτυξε τὸ συναισθημα τοῦ πεπερασμένου καὶ τῆς ἀδυναμίας, τὴν ἀνάγκην τῆς μετανοίας καὶ τῆς παραμυθίας, τὴν δύναμιν τῆς βαθυτάτης ταπεινοφροσύνης καὶ τῆς ἀνυψώσεως μέχρι τῆς ἐν θεῷ ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰδέας τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ» (Δροῦζέν Ἱ-

στορία Μεγ. Ἀλεξάνδρου μετ. Πανταζίδου τόμ. Α' σελ. 792).

Ἀλλὰ σταματήσωμεν ὀλίγον ἐνταῦθα καὶ ρίψωμεν ἀναδρομικὸν βλέμμα εἰς τὸν ἕτερον πόλον τοῦ Ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου τὴν Ῥώμην. Ἐλλὰς καὶ Ῥώμη ἰδοὺ ὁ κολοσσιαῖος ἄξων περὶ ὃν στρέφεται ὁ πολιτισμὸς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν διακοσμούμενος ὑπὸ τῶν θεωρημάτων καὶ τῶν συλλήψεων τῆς ἐκεῖθεν ποτιζομένης διανοίας, ἰδοὺ τὰ ὑψηλότερα ὀρόσημα τῶν πτήσεων τοῦ τὸ βέλτιον ἐγὼ θεραπεύοντος ἀνθρώπου. Ἀμφότεραι κατειργάσθησαν τὴν εὐρείαν ἐκείνην λεωφόρον, ἐφ' ἧς ἤπλωσεν ὁ Χριστιανισμὸς τὸ κοσμοπολιτικὸν αὐτοῦ κήρυγμα καλῶν τοὺς λαοὺς εἰς τὸν πάνσεπτον ναὸν τῆς κοινῆς ἀδελφότητος. Καὶ δεδομένου τοῦ μεγέθους τῆς ἐπιβολῆς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πνεύματος καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀνθρωπίνων ιδεῶν καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῆς καθολικωτέρας ἐκδοχῆς ἀνάγκη νὰ καθορισθῇ ὁ χαρακτήρ τῆς ἀγωγῆς τοῦ λαοῦ ἐκείνου, ὅστις παρὰ τὰ τέλματα τοῦ Τιβέρεως τὸ πρῶτον ἐμφανισθεὶς ἐπλήρωσε τὸν κόσμον διὰ τῆς φήμης τοῦ ὀνόματός του καὶ ἐκράτησεν εἰς τὰς χεῖράς του τὰς τύχαις λαῶν κραταιῶν καὶ πολεμοχαρῶν ἕνεκα τῆς αὐστηρᾶς αὐτοῦ ἀγωγῆς, τῶν σοφῶν αὐτοῦ θεσμῶν, τῆς θαυμασίας διπλωματικῆς του τέχνης ἕνεκα τέλος τοῦ τεραστίου πολιτικοῦ πνεύματος μεθ' οὗ ἐξωκείου τοὺς δουλουμένους εἰς τὴν γοητείαν τῆς αἰγλῆς τῆς αἰωνίας πόλεως.

Ἡ ἀγωγή τῶν Ῥωμαίων ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὸ ὠφέλιμον διότι τοιοῦτος ἦτο ὁ χαρακτήρ τῶν ὄρων τῶν ἐξυπηρετούντων πολιτείαν κεκλημένην νὰ κατακτήσῃ τὴν τότε γνωστὴν ὑφήλιον. Ἀλλ' ὑπεράνω τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ἦτις ἐν στενωτέρᾳ ἐννοεῖται ἐννοία ἔκειτο ὁ βαθὺς καὶ δαψιλέστατος θρησκευτικὸς χαρακτήρ τῆς Ῥώμης ὁ θερμάνης τὰς ἀπτοήτους ψυχὰς τοῦ λαοῦ τῶν δορυκτητόρων μέχρι τῶν ἡμερῶν τῆς τραγικῆς καταπτώσεως. Οὐδ' εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἄλλως ἢ ἀπέραντος ἀφοσίωσις τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὰ πάτρια ἦθη, τὸν αὐστηρὸν καὶ τραχὺν οἰκογενειακὸν βίον, τὴν ἀλύγιστον πειθαρχίαν, τὴν λατρείαν πρὸς τὰ ἔδη τῶν θεῶν, τὴν προσήλωσιν πρὸς τὴν γῆν τῶν πατέρων, τὸν ἠρωϊκὸν ἐκείνον ἔρωτα τῆς πατρίδος ἦτις κατεσελάγισε τὰς σελίδας τῆς ἱστορίας διὰ παραδειγμάτων ἀπαρμιλλοῦ εὐκλείας. Ἡ γνώμη ὅτι ὑπάρχει ὑψηλότερος βίος ἀτέρμονος εὐδαιμονίας ἐπρυτάνευεν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν φιλοσο-

φούντων πνευμάτων, ἡ δὲ Ῥώμη ἠμύοιρει διανοιῶν μετ' ἴσης θερμῆς θεραπευουσῶν τὰς μούσας καὶ τὰ εὐγενέστερα ιδεώδη μεθ' ὅσης ζέσεως διετήρουν ἄτβεστον τὸ πῦρ τοῦ πατριωτισμοῦ. Ὁ Ῥωμαῖος Θουκυδίδης ὁ συγγραφεὺς τῆς «Γερμανίας» Τάκιτος μᾶς παρέδωκε τὰς ἐξῆς ἀξιωματικοῦς λέξεις «Ἐὰν ὑπάρχῃ ἄσυλον διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ ἐναρέτου ἀνθρώπου· ἐάν, ὡς οἱ σοφοὶ ἀρέσκονται νὰ νομίζωσιν, αἱ μεγάλαι ψυχαὶ δὲν συναπόλλυνται μετὰ τοῦ σώματος, ὡ Ἀγρίκολα ἀναπαύου ἐν εἰρήνῃ».

Ἰπῆρξε δ' ἀληθῶς ἰσχυρότατον τὸ ἐλατήριον τὸ προκαλοῦν τὰς ἠρωϊκὰς αὐτοθυσίας τῶν Ῥωμαίων ἐν ἡμέραις κρισίμοις καὶ ἀδυσώπητος ἀπέναντι παντὸς ἐτέρου συναισθήματος ὁ πρὸς τὴν θρησκείαν ζήλος· Salus populi, ἡ σωτηρία δηλονότι τοῦ λαοῦ, ἡ εὐδαιμονία τοῦ λαοῦ ἐπιτυγχανομένη μόνον ὑπὸ τὴν σκέπη τῶν θεῶν ἦτο τὸ ἰδεῶδες ὅπερ ἀπετέλει τὴν ὑπαρξίν τῶν πολιτῶν τῆς παρὰ τὸν Τίβεριν κραταιᾶς πόλεως, ἦτις μετὰ τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γενούης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατέδειξαν τί δύναται νὰ πράξῃ πόλις χρησιμεύουσα ὡς Δούρειος Ἴππος πολιτῶν κατακτητῶν. Ὅποια τιμὴ, ὅποια χαρὰ ἐπλημμύρει τὰς καρδίας τῶν μητέρων, ὧν οἱ υἱοὶ ἀπέθνησκον μετὰ τὴν θωπειάν τῆς δόξης κυματιζόντων τῶν Ῥωμαϊκῶν αἰετῶν ἀνά τὰ πεδία τῶν νικῶν· «καὶ οἱ ἔγγονοι τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρὸς (Σκηπίωνος τοῦ Ἀφρικανοῦ) ἦσαν τέκνα μου. Ἐπεσον ἐντὸς τῶν ναῶν καὶ τῶν ἰζρῶν ἀλσῶν τῶν θεῶν. Ἐχουσι τάφους ἀρμόζοντας εἰς τὰς ἀρετάς των, διότι ἐθυσίασαν τὴν ζωὴν των ὑπὲρ εὐγενεστάτου σκοποῦ, ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας τοῦ λαοῦ» ἔλεγεν ἡ Κορνηλία ἡ μήτηρ τῶν Γράκχων. Μόνον λαοὶ μεγάλοι ἠδύναντο νὰ ἀναπτύξωσι τὴν ἀξιοθαύμαστον ἐκείνην αὐταπάρνησιν καὶ τὸ ἀδάμαστον ἐκεῖνο ὅπερ παρέσχεν οἱ Ῥωμαῖοι καθ' ἡμέρας ἅς ἡ Ἰταλία σύμπασα ἔτρεμεν ὑπὸ τὰ βήματα τοῦ Καρχηδονίου Ἀννίβα ὡς κεραυνὸς δὲ ἀντήχει ἡ φωνὴ «ὁ Ἀννίβας πρὸ τῶν πυλῶν». Καὶ ἐν ᾧ ὁ ἥλιος τοῦ ἀηττήτου Ἀφρικανοῦ στρατηλάτου μεσουρανεῖ καὶ ἡ Καρχηδὼν βρυχᾶται βρυχηθμὸν θριαμβοῦ, τὸ δαιμόνιον τῆς Ῥώμης ἀνορθοῦται ἐπιβλητικὸν καὶ ἀκαταγώνιστον καὶ ἡ Ζάμα καθίσταται ὁ τάφος τῆς δόξης τοῦ Ἀννίβα καὶ τὸ κύκνειον ἄσμα τῆς ἰσχύος τῆς ὑπερηφάνου Καρχηδόνας. Λαὸς μαχόμενος ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, λαὸς κινδυνεύων ὑπὲρ ὠραίας ιδέας σύρεται ἐκβακχευμένος ὀπισθεν τῶν θυσιῶν,

ας επιβάλλει τὸ μεγαλοπρεπὲς εἶδωλόν του. Τὸ πεδῖον τοῦ θανάτου ἀνοίγεται ἐνώπιόν του ὡς στοὰ ὄνειρευτῆς πινακοθήκης, ἐν ἣ ὁ ἦρωες τῶν παρελθόντων χρόνων πυλωροὶ γόητες μιᾶς ἱστορικῆς ἐντολῆς ἀνοίγουσι σιωπηλῶς τὰς πύλας τῆς ἀθανασίας. Τὸ ἄσμα τῆς μάχης εἶναι μελωδία οὐρανία ἐγκλείουσα εἰς τοὺς μελισταγεῖς τόνους τῆς περιδόξου ἐποποιίας. Οἱ λαοὶ ἐκείνοι δὲν ἀποθνήσκουσιν· παλαιόντες τραγικὴν πάλην ἐν τῷ ὠκεανῷ τῶν περιπετειῶν φαίνονται γίγαντες ἐν μέσῳ τῶν κυμάτων καὶ ἡ νύξ τοῦ μαρτυρίου των φωτίζεται ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς δόξης· ἡ Ἑλλάς εἶναι ζῶσα ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας ταύτης. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἔτι ὁ χρόνος, τὸ μοιραῖον γῆρας κόψωσι τὸ νῆμα τῶν ἡμερῶν των καὶ παραχωρήσωσι τὴν θέσιν εἰς ἄλλους, τὸ μέλλον παλινδρομεῖ πρὸς τὸ ἀθάνατον ἐκεῖνο μαυσωλεῖον ἐνθα ὑπνώττει ὁ τελευτήσας λαὸς καὶ ζητεῖ παρ' ἐκείνου τοὺς χρησμοὺς τῆς πορείας. Ἡ Ῥώμη ἀπέθανεν· ἀλλ' ἐκ τῆς τέφρας ἐξῆλθον νέοι λαοί, ὧν ἡ ἱστορία παρακολουθεῖ τὰς τύχας καὶ τὴν ἐξέλιξιν, διότι οἱ λαοὶ οὗτοι εἶναι εἰσέτι σημαιοφόροι τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ δὲ Ῥώμη τῶν κατὰ τοῦ Ἀνίβια ἀγώνων ἦτο φωλεὰ λεόντων οὐχὶ ἡ Ῥώμη τῶν αὐτοκρατόρων τὸ εὐρωτιῶν ἄσυλον τῶν ζυφίων. Πόσον εὐστόχως σημειοὶ ὁ πολὺς Μόμσεν ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐν Ζάμα μάχης «Δὲν εἶχον ἔλθῃ ἀκόμη οἱ χρόνοι, καθ' οὓς οἱ πρῶτοι τῶν Ῥωμαίων μετεβάλλοντο εἰς δημίους τοῦ πολιτισμοῦ τῶν γειτονικῶν λαῶν καὶ μὲ ἐλαφρὰν συνειδήτην ἐτίστευον ὅτι ἤρκει ἐν μάταιον δάκρυ νὰ ἀποπλύνῃ τὸ αἰώνιον αἶσχος τοῦ ἔθνους των».

Ἄλλ' ὅτε οὐσιωδῶς ἠλλοιώθη ἡ ἀγωγή, ὅτε ἐγένοντο πλάδαρὰ τὰ κοινωνικὰ ἦθη, ὅτε ἐσαλεύθησαν αἱ πεποιθήσεις, ὅτε ἐξηνεμώθη ὁ ἐνθουσιασμός, ὅτε ἐνεφανίσθη ὁ σκεπτικισμός, ὅτε ἐξητμίσθη πᾶσα γενναία πνοή, ὅτε ὁ ποταμὸς τῆς διαφθορᾶς εἰσώρμησεν εἰς τὰ στήθη τῶν Ῥωμαίων ἀστῶν, ὅτε ἡ θρησκεία κατέστη μορμολύκειον, καθ' οὗ οἱ πεισιθάνατοι ὀπαδοὶ τῆς Στοᾶς ἐβαλλον βέλη ἰσοβόλα κατέρρευσε καὶ ἡ ἀγέρωχος δρῦς καὶ ἐκάμφθη τὸ περίδοxon ἐκεῖνο οἰκοδόμημα. Ἡ Ῥώμη ἀνῆκεν εἰς τὸ παρελθόν. Καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ συμβῶσι ταῦτα. Ἡ ἀρχαία θρησκεία ἐκπροσωποῦσα τὴν πλάνην ἔστω καὶ ὑπὸ τὸν περικαλλέστερον τύπον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιστῇ εἰς τὴν ὠρίμανσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπερ ἔχει ἀνάγκη τῆς ἀληθείας ἐν ταῖς ἐρεῦναις τῆς ἑαυτοῦ ἐποπτείας. « Ἡ πολυθεία παρατηρεῖ ὁ Θιέρ-

σους δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὸ πρῶτον βλέμμα τοῦ Σωκράτους ἢ τοῦ Κικέρωνος, διότι ἡ θρησκεία ἐκείνη μίγμα μυθῶν διηγημάτων, ποίησις χαριστάτη μᾶλλον ἢ θρησκεία, ἱστορία παθῶν καὶ ἐρώτων καὶ ἡδονῶν τῶν θεῶν, ἦτο ἱστορία βασιλέως ἀναβιβασθεῖσα εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Ὡς ἱστορία ἦτο ψεῦδος, ὡς ἠθικὴ σκάνδαλον». Ἀπεριγράφτως τραγικαὶ ὑπῆρξαν αἱ συνέπειαι τῆς τοιαύτης θρησκευτικῆς καταπτώσεως. Ἡ Ῥώμη εἶναι τὸ ἐνδιαίτημα τῆς ἀκολασίας, τῆς ἀνηκούστου αἰσχροτήτος, τῆς θηριωδίας, τοῦ προπηλακισμοῦ παντὸς ἱεροῦ καὶ ὁσίου. Οἱ αὐτάρχει· αὐτῆς περιβεβλημένοι αἰμοσταγῆ πορφύραν εἶναι κακοῦργοι ἀποτρόπαιοι, αἱ σύζυγοι αὐτῶν, αἱ δέσποιναι τῆς ἀνωτάτης κοινωνίας εἶναι ἑταῖραι, ὁ στρατὸς εἶναι σκυλολόγιον ἀνδραρίων, ὁ πληθυσμὸς ὄχλος πειναλέος καὶ ἀναλκίς. Ἡ λατρεία τῆς Πανδήμου ἐν Ἑλλάδι καὶ Ῥώμη κατακτᾷ ἔδσφος τοσοῦτον μέγα, ὥστε ἐν Κομάνοις τῆς Καππαδοκίας μόνον ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀφροδίτης ὑπάρχουσι 6000 ἱερόδουλοι. Ὅποια τῶν ἰδεῶν ἐνδεια, ὅποια ἀνθρωπίνη κατάπτωσης. Ἡ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐκλυσιν ἀδυνατεῖ νὰ ἀναστείλῃ τὴν βραγδαίαν παρακμὴν. « Ἀπὸ τοῦ Θάλητος λέγει ὁ Βολταῖρος μέχρι τῶν φαντασιωδεστέρων φιλοσόφων καὶ τῶν μιμητῶν αὐτῶν οὐδεὶς ἐπενήργησεν οὔτε καὶ ἐπὶ τῶν ἡθῶν τῆς ῥύμης, ἐν ἣ διέτριβεν». Οὕτω δὲ ὁ ἀρχαῖος κόσμος κύπτων ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἀμαρτίας, ψυχορραγῶν ἐν τοῖς κόλποις τῆς πλάνης, ἐκπνέων ὑπὸ τὸν πυρετὸν παθῶν λυσσαλέων ἐσύρετο ἀγωνιῶν ἐνώπιον τοῦ Πλάστου καὶ Πατρός, παρ' οὗ προσεδοκάτο καὶ μόνον ἡ λύτρωσις καὶ σωτηρία. Καὶ τὴν σωτηρίαν ταύτην εὔρε διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ λόγου, ἐν ἣ κατεδείχθη ἡ ἄπειρος ἀγάπη τῆς θεότητος, ἡ ἀνεξάντλητος Αὐτοῦ φιλευσπλαγχνία ἣτις διὰ τοῦ Σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Ἀναστάσεως Αὐτοῦ κατέλυε τὸ κράτος τοῦ θανάτου, ἤνοιγε τὰς πύλας τῆς Ἀθανασίας καὶ Μακαριότητος καὶ κατέστησεν ἐλεύθερον τὸ πεδῖον τῆς ταπεινώσεως τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἐξομοιώσεως Αὐτοῦ πρὸς τὸ θεῖον, ἣτις εἶναι ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ ἀπὸ μερικωτέρας ἀπόψεως ὁ Ἑλληνισμὸς ἀσπαζόμενος τὴν νέαν θρησκείαν, τὴν θρησκείαν τῆς Ἀποκαλύψεως ἐξήρχετο ἀκμαῖος καὶ νεαρὸς ἐκ τῶν τελμάτων τῆς καταπτώσεως περιβαλλόμενος νέαν ἱστορικὴν ἐντολὴν κοσμοπολιτικωτέραν, ἐντολὴν, ἣν ἐξυπηρέτησε μετ' αὐταπαρνήσεως ἀναντιρρήτου

καὶ ἀξιοθαυμάστου ἐπὶ χίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη φρουρὸς τῆς Πίσ-
στεως καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ ἐν μέσῳ τῶν θυελλῶν καιρῶν χαλεπῶν
καὶ περιπετειωδῶν. Αἱ Ἀθηναίαι δὲν εἶναι πλέον ὁ φάρος τοῦ ἀ-
φθίτου πολιτισμοῦ, ὁ πύργος τῆς ἐλευθερίας, ἡ καρδιά τοῦ Ἐ-
θνους ἀλλὰ διατελεῖ Ἐστιάς εὐσεβῆς τοῦ Νέου Δόγματος, σάπι-
φειρος τοῦ μεγαλοπρεποῦς διαδήματος ὅπερ φέρει ὁ αὐτοκράτωρ
τοῦ Βυζαντίου, ὁ Χριστὸς τοῦ Κυρίου. « Ἡ νέα θρησκεία λέ-
γει ὁ Γρηγορόβιος ἦν εὐηγγελίζετο εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὁ
Παῦλος ἐπέπρωτο μετὰ πάροδον αἰῶνων πολλῶν νὰ ὑπάρξη τὸ
μόνον παλλάδιον, εἰς ὃ ἐμελλον νὰ ὀφείλωσιν οἱ Ἕλληνες τὴν
διατήρησιν τοῦ ἔθνους αὐτῶν, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς γλώσ-
σης ». Τὸ θεοφρούρητον Βυζάντιον χρησιμεύει κατὰ τοὺς αἰῶνας
ἐκείνους ὡς πρωτεύουσα τοῦ στρατευομένου Ἑλληνισμοῦ καὶ
τῆς φοινισσομένης Ἐκκλησίας, ὁ δὲ ὑπερχιλιετῆς αὐτοῦ βίος
εἶναι μαρτύριον διηνεκές, σταδιοδρομία ἱστορικὴ μεστὴ αἴγλης
καὶ δράσεως καταναλωθείσης πρὸς ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος.
Ὁ Finlay καίπερ αὐστηρὸς ἐπικριτὴς τῶν Βυζαντινῶν ὁμολογεῖ
ὅτι οὐδὲν κράτος ἔσχε τοσοῦτους καὶ τηλικούτους μεγαλόφρονας
καὶ μεγαλοπράγμονας βασιλεῖς ὅσους τὸ Βυζάντιον καὶ ὅτι οὐ-
δέποτε ἄλλοτε ἠγιμόνες ἐπετέλεσαν τὴν ἐντολὴν αὐτῶν μεθ' ὁ-
σης δεξιότητος οἱ ἐν Βυζαντίῳ. Τί δὲ ἦτο τὸ συνιστῶν, τὸ δια-
πνέον, τὸ ἐμψυχῶν, τὸ διατηροῦν τὸ μεσοχρόνιον ἐκεῖνο κρά-
τος; ἡ θρησκεία, τὸ ἀκμαῖον αὐτοῦ θρησκευτικὸν φρόνημα ὅπερ
συνεμερίσθη καὶ τὰς χαρμοσύνας αὐτοῦ θαλίας καὶ τὰς πικρὰς
αὐτοῦ λιτὰς καὶ τὰ δάκρυα. « Ὁ χριστιανισμὸς παρατηρεῖ ὁ
Κρουμβάχερ εἶναι τὸ οὐσιωδέστατον καὶ διακριτικώτατον τοῦ
Βυζαντινισμοῦ γνώρισμα ».

Κατὰ ταῦτα ὁ Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς ἕτερος Ἄτλας ὑψί-
στης ἱστορικῆς ἐντολῆς παρίσταται ὡς βράχος γρανιτώδης ἐν
μέσῳ τῶν ἀφριζόντων κυμάτων τῶν περιπετειῶν ὑπὸ τὸν θυελ-
λώδη βορρᾶν ἐπιδρομῶν συνεχῶν καὶ κινδυνωδεστάτων. Οὐδέ-
ποτε ἱστορικὴ σταδιοδρομία ὑπῆρξε μᾶλλον ἐπική, μᾶλλον τα-
ραχώδης, μᾶλλον ἐναγώνιος.

Καὶ ὅτε ἐτι τὸ Βυζάντιον κατέπεσεν, ὅτε ἔδυσε τὸ ἀνέσπερον
ἐκεῖνο μεγαλεῖον καὶ οἱ φοιβόληπτοι φυγάδες τῆς καταπεσού-
σης βασιλείδος τῶν πόλεων, περιδοξα λείψανα κατερειπωθέντος
ἀνακτόρου ἔλαβον τὴν ὁδὸν τῆς ἐξορίας, ἡ θρησκεία τοῦτο μὲν
συνοδεύει τὰς Μούσας εἰς τὰς ὑπνωττούσας τῆς Ἑσπερίας γαίας

ὅπως μεταλαμπαδεύσωσιν ἐκεῖ τὸν πυρσὸν τῆς παιδείας τοῦτο
δὲ θερμαίνει καὶ περιθάλλει τοὺς ῥιγοῦντας ὑπὸ τὸν ζόφον. Οἷα
μυστηριώδης μεγαλοπρέπεια βασιλεύει ἐπὶ τῶν ἡρώδων ἐκεί-
νων τοὺς ὁποίους περιέπει ζηλότυπος παράδοσις καὶ θρυλοὶ γοη-
τευτικώτατοι διαιωνίζουσιν εἰς τὰ ἔγκατα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς,
ἧτις σύρεται πάντοτε δνειροπόλος πρὸ τῶν ἀδύτων τοῦ σκοτει-
νοῦ ἐκείνου χειμῶνος! Ἐποῖτις ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ πλανᾶται σιγῶ-
σα εἰς τὰς στοὰς τῆς κοιμωμένης δοξῆς καὶ ῥίπτεται γονυκλινῆς
ἐνώπιον τοῦ Δικαιοδότου ζητοῦσα ἀνάστασιν. Τὸ Φανάριον περι-
κλείει εἰς τὰς πενιχρὰς του κρύπτας τὸ ἀτεγχτον πλήρωμα τῆς
ιερᾶς ὀλκάδος τῆς διευθυνούσης τὰς τύχας τῶν κατακτηθέντων.
Τὸ ἀμυδρὸν του φῶς ὅπερ πολλάκις παρίσταται εἰς ἀληθμονή-
τους ἐθνικὰς παννυχίδας καὶ σελαγίζει περὶ τὰς ὠχρὰς μορφὰς
ἀειμνήστων καλογῆρων εἶναι ἐν τῇ ἱστορικῇ του αἴγλη καὶ τῇ
ἠθικῇ του ἐξάρσει ἀπείρως ἐπαισθητότερον καὶ ἐπιβλητικώτερον
τοῦ ἀπαστράπτοντος μεγαλείου τῶν κραταιοτέρων τῆς τότε
Εὐρώπης βασιλείων. Τὸ Φανάριον εἶναι τὸ γεράσιμον παλλάδιον
τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Ἐκεῖ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἵσταται ὁ
ἐνσαρκῶν τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις πρωθιεράρχης ὁ συνεχίζων τὴν
πολιτικῶς καταρρεύσασαν δύναμιν ἀλλ' ἠθικῶς καὶ ἱστορικῶς
ὑφισταμένην ἐθνικὴν ὄντοτητα, ἧτις διέσωσε καὶ διεσώθη διὰ
τῆς προσηλώσεως πρὸς τὰς αἰωνίας ἀρχὰς τῆς Ὁρθοδοξίας.

Οἱ χρόνοι παρέρχονται καὶ οἱ θεσμοὶ ὑφίστανται ἀναπόφευκτον
ἀλλοίωσιν καὶ ἐξέλιξιν ὑπὸ ἀδυσωπήτους ἱστορικοὺς νόμους, οἱ
δὲ τυφλώττοντες πρὸς τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀρνοῦνται αὐτὴν τὴν
βάσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὸ Σύμπαν.
Ἄλλ' ἐξ ἐτέρου μένουσιν ἐν τῇ εὐσία διηνεκῶς ἀμετάβλητοι,
ἀπεκρυσταλλωμένοι οἱ ἐνσαρκῶντες τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη πόθοι πάν-
τως ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἐκπολιτιστικὴν ὄψιν, διατηροῦνται ἀσι-
νεῖς καὶ ἀκέραιοι αἱ συγκεντροῦσαι τὰς θρησκευτικὰς θεσμοθεσίας
συνθῆκαι. Ἡ θρησκεία τοῦ Ἰησοῦ δημιουργεῖ δὲν αἶρει τὴν πρό-
οδον εἶναι δὲ τοσοῦτον εὐρεῖα, ὑψηλὴ, ἰδεώδης ἡ περιοχὴ τῶν
τάσεων καὶ ἀρχῶν τῆς ὥστε προώριστα νὰ πραγματώνη ἐν ἑ-
αυτῇ τὰ ἀπώτατα ἰδεώδη τῆς ἀνθρωπότητος, ἰδεώδη διηνεκῶς
ἐξελισσόμενα ἀποτελοῦντα κλιμακωτὴν ἀλληλουχίαν. Αἱ νεώ-
τεραι σχολαὶ τῶν ἀκραιφνῶν τῆς ἀνθρωπότητος φίλων τῶν μο-
χλοῦντων ὑπὲρ τῆς ἐξυψώσεως τοῦ ἐργάτου, τῆς ἀνυψώσεως τῆς
γυναικός, τῆς ὑγιοῦς μορφώσεως τῶν κοινωνιῶν, τῆς πατάξεως

τῶν πολυσχιδῶν προλήψεων, τῆς καταργήσεως τοῦ πολέμου, τῶν ἀγωνιζομένων ὑπὲρ τῆς παγκοσμίου εἰρήνης, ἀλληλεγγύης καὶ ἀδελφότητος μακρὰν τῶν χθαμαλῶν βλέψεων ὠρισμένων συστημάτων εἶναι οἱ γνήσιοι στρατιῶται τῆς μελλούσης ἀνθρωπότητος, ἣτις συνδεομένη ἐνώπιον τῆς Ἐργασίας καὶ τῆς Ἐπιστήμης ὑπὸ τὴν ζείδωρον αὔραν τῆς Πίστεως θέλει μέλπει τὸν μελωδικώτερον ὕμνον πρὸς τὴν Θεότητα ἐξ ὧν ἠκούσθησάν ποτε.

Καὶ κατὰ ἥσσανα λόγον τὸ ἡμέτερον γένος ἀσπασθὲν, ἐξυπηρετήσαν καὶ πολλαχῶς ἀθλήσαν ὑπὲρ τῆς Χριστιανικῆς ἀληθείας καὶ εἰς ταύτην ὀφείλον τὴν ἀναγέννησίν του δικαιοῦται καὶ ὀφείλει νὰ βαίνει θαρραλέως ἐν τῇ Πίστει ταύτῃ κεκλημένον εἰς ἀγῶνα ἐξαιρέτως τιμημένον καὶ στεφανίτην νὰ γεωργήσῃ διὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν πολλαπλῶν του προσόντων τὴν Ὠραίαν Ἀνατολήν, ἣτις ἐξεκόλαψε τὰς ὠροιοτέρας συλλήψεις τὰς συμβαλομένας εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ Ἀνατολή, στάδιον εὐγενεστάτης ἀμίλλης, ἡ Ἐδὲμ τῶν θελγήτρων ἀποτελεῖ τὴν ἀπέραντον κονίστραν ἐφ' ἧς ἔθνη ἐνθουσιῶντα καὶ νεαρὰ εἰσέτι τείνοντα πρὸς ἄλληλα τὴν χεῖρα θὰ εὕρωσι τὴν ἀνεξάντλητον ὄλβιν καὶ θὰ ῥοφήσωσι τὸ ἄρωμα τῆς εὐτυχίας, ἣν παρέχει ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἐργασία. Τὸ δένδρον τῆς εὐδαιμονίας δὲν ποτίζουσιν αἵματα οὐδὲ βρέχεισι δάκρυα ἀλλὰ ἀρδεύουσι τὰ ὕδατα ἐπιπόνου καὶ εὐγενοῦς ἐργασίας.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα θὰ κατορθωθῶσι μόνον διὰ τῆς θρησκευτικῆς τοῦ λαοῦ διαπαιδαγωγήσεως ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ οἴκου καὶ συμπληρουμένης ἐν τοῖς σχολείοις καὶ τῇ κοινωνίᾳ. Καὶ ἤδη ἐξεταστέον: ὁποῖα τις ἡ μέθοδος ἣν πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς; Ἀλλὰ πρὸ τούτου τίς ὁ σκοπὸς καθόλου τῆς ἀγωγῆς «ἀγωγή λέγει **Daguet** εἶναι ἡ διαμόρφωσις τοῦ παιδὸς ὡς ἀνθρώπου ὡς πολίτου ὡς Χριστιανοῦ ὑπὸ τὸν τριπλοῦν προορισμὸν αὐτοῦ, ὡς ὄντος λογικοῦ, δηλαδὴ τὸν τοῦ ἀτόμου, τὸν τοῦ οἰκογενειάρχου, καὶ τὸν τοῦ μέλους τῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς κοινωνίας» «Ἀγωγή εἶναι ἡ τέχνη τοῦ νὰ κρτατήσῃ τις τὸν ἄνθρωπον ἠθικόν» λέγει ὁ **Hegel**. Ἀλλ' ἠθικότης καὶ θρησκευτικότης εἶνε δύο ἀπόψεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς λέγει ὁ **Pesklozzi**: Εἶναι δὲ τοῦτο τοσοῦτον ἀληθὲς ὥστε μεγάλα μὲν κράτη ὡς ἀρχὴν θεμελιώδη αὐτῶν ἔ-

θεντο τὴν θρησκευτικὴν ἀγωγὴν, ἄνδρες ἐπιφανεῖς ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐδογματίσαν ἡ δὲ ἱστορία ὑπῆρξεν ὁ διαπρύσιος κήρυξ τῆς ῥήτρας ταύτης. «Πᾶν σύστημα ἐκπαιδεύσεως, λέγει ὁ αἰμίμηστος **Γλάδστων**, θέτον εἰς δευτέραν θέσιν τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν εἶναι δηλητηριῶδες». Πᾶσαι αἱ πρόοδοι τῶν Ἀγγλοσαξωνικῶν φυλῶν καὶ ἐν γένει τῶν βορείων λαῶν ὀφείλονται εἰς τὴν πρόνοιαν ἣν ἐπιδεικνύει ἡ **Κυβέρνησις** περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς τῆς νεότητος καὶ εἰς τὴν καθόλου εὐσέβειαν τῶν ἐπὶ πολιτισμῷ προηγμένων τούτων ἐθνῶν.

Καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ φιλόσοφος Γερμανία τοῦ Ἐγέλου, τοῦ Φιχτίου τοῦ **Σελιγγίου**, τοῦ **Τζελέρου** πρωτοστατεῖ ἐν τῇ μελέτῃ τῶν θρησκευτικῶν θεωρημάτων καταστᾶσα κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους ἡ κοιτίς τῶν ἐπιφανεστάτων θεολόγων. Ὁ ἐγκαινίσας τὴν νεωτάτην ἐποχὴν τῆς Γερμανικῆς θεολογίας εἶναι ὁ **Σλείερμαχ** ὁ καλέσας τὸν χριστιανισμὸν τελειοτάτην θρησκευτικὴν ζωὴν ὁ πολὺς **Χάζε** ὁ κορυφαῖος ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς πάντων τῶν αἰώνων ὁ γράψας τὴν πολεμικὴν τὸν φοδερῶτερον καταπέλτην ἐξ ὧν ἐξετοξεύθησαν κατὰ τοῦ Παπισμοῦ, ὁ **Μέλερ** μαθητὴς τοῦ **Σλείερμαχ** δεινὸς πολέμιος τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὁ κλεινὸς **Δέλιγγερ** εἰς τῶν κορυφαίων παλαιοκαθολικῶν*

Ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα δὲν διακαίει μόνον τὰ στήθη τῶν μυσταγωγῶν τῆς Ἐπιστήμης. Ἀπὸ τοῦ ἀπλουστάτου ἀστοῦ μέχρι τοῦ **Κάιζερ** ὀλόκληρος ἡ Γερμανία εὐλαβῶς κύπτει πρὸ τῆς θρησκείας τοῦ ἐσταυρωμένου καὶ ὅλος ὁ ἐθνικὸς αὐτῆς βίος εἶναι κατάμεστος βαθέος θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Αἱ νῆκαι ἅς κατήνεγκεν ἡ Γερμανία τοῦ **Βίσμαρκ** καὶ τοῦ **Μόλτκε** κατὰ τῆς χαυνοκόμφου καὶ διεφθαρμένης Γαλλίας τοῦ δουκὸς τοῦ **Γραμμῶν** καὶ τοῦ **Βαζαῖν** ἔχουσι τὴν ἀφετηρίαν εἰς τὴν σοφὴν ἐκείνην ἀγωγὴν τῆς Γερμανικῆς νεότητος, ἣν ἐθαύμασαν ἅπαντες οἱ λαοὶ καὶ εἰς ἣν ὀφείλεται ἡ κολοσσιαία ἐπίδοσις τοῦ Γερμανικοῦ πνεύματος. Ὁ αἰμίμηστος βασιλεὺς τῆς **Πρωσίας** **Γουλιέλμος** κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ **Γαλλογερμανικοῦ** πολέμου τοῦ 1870 σύρων τὴν σπάθην τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης καλεῖ τὴν Γερμανίαν εἰς τὴν ἐπίκλησιν τῆς θείας Προ-

* Παλαιοκαθολικοὶ λέγονται οἱ μετὰ τὴν σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ (1870) διαμαρτυρηθέντες κατὰ τοῦ ἀλαθῆτους τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῶν ἀφάσεων.

νοίας ὅπως ἐπιβραβεύση τὸν ἀγῶνα τοῦ Δικαίου καὶ οὐδεὶς θέλει λησμονήσει τὰς μετριόφρονας ἐκείνας φράσεις, ἃς περιεῖχε τὸ τηλεγράφημα τοῦ δαφνοστεφοῦς ἡγεμόνος πρὸς τὴν βασιλίτισσαν μετὰ τὴν συνέντευξιν τοῦ Πρώτου μονάρχου καὶ τοῦ αἰχμαλώτου Ναπολέοντος Γ'. «ὅποια πραγμάτων μεταβολὴ διὰ τῆς ἀρωγῆς τοῦ Ὑψίστου». Οὕτως ἡ Γερμανία τῶν διαδόχων τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Ἀγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους κρατοῦσα εἰς τὰς στιβαρὰς αὐτῆς χεῖρας τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης ἔχουσα ἀξιοθαύμαστον σύστημα θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς, κοιτὶς τῆς ἀρτιωτέρας πρακτικῆς ἐκπαιδεύσεως, μήτηρ τῶν κλασικῶν σπουδῶν καὶ γενέτειρα τῶν διασημοτέρων παιδαγωγῶν τοῦ Καντίου, τοῦ Δεῖστεμπεργίου, Νεϋμεϋέρου, Κέλσερ, Κέρρ, Ζίλλερ, Δίττες Ἐοβарт, Ραῖν ἠδυνήθη διὰ μὲν τοῦ σιδηροῦ ἀρχιγραμματέως Ὁθωνος Βίσμαρκ νὰ εἴπη ὅτι ἡ Γερμανία μόνον τὸν Θεὸν φοβῆται, διὰ τοῦ ἱστορικοῦ Νείβερ νὰ καλέσῃ τὴν Ἑλλάδα Γερμανίαν τῆς Ἀρχαιότητος καὶ διὰ τοῦ φιλοσόφου Ἐγγέλου νὰ προσθήσῃ ὅτι τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς ἀνθρωπότητος θὰ εἶναι τὸ Γερμανικόν.

Διότι μόνον οἱ λαοὶ οἱ περιβεβλημένοι τὴν ἀκλόνητον πρὸς τὸ μέλλον αὐτῶν πίστιν, οἱ διαχαράξαντες σοφῆς ἀγωγῆς ὅρους καὶ τούτους ἀκολουθοῦντες, οἱ τὴν ἐργασίαν ὡς σημαίαν τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν σταδιαδρομίας ἀναπετάσαντες, οἱ τὴν θρησκείαν ἐν τῇ πνευματικότητι κατανοοῦντες, οἱ μὴ ἀσφικτιῶντες ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαιρας ἀπηρχαιωμένων τύπων καὶ κενῶν γραμμάτων ζῶσι καὶ ἐπιδίδουσι καὶ πρὸ αὐτῶν πίπτουσι οἱ φραγμοὶ καὶ εὐρύνεται ἡ λεωφόρος τοῦ μεγαλείου.

Καὶ ἡμεῖς ἵνα καθορίσωμεν τοὺς ὅρους τῆς ἡμετέρας προαγωγῆς πρέπει ἐμβριθῶς καὶ ἐπισταμένως νὰ παρακολουθῶμεν τὰς περιπετείας τῶν λαῶν, τὰς προσπαθείας καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν ἐν μιᾷ λέξει τὴν ἱστορίαν αὐτῶν διότι «ἡ ἱστορία ὡς παρατηρεῖ ὁ Γαλάτης Egger εἶναι τὸ κάλλιστον σχολεῖον, ἐν ᾧ μετασχηματίζεται τὸ πνεῦμα λαοῦ ἐπὶ μακρὸν διεφθαρμένου ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τεταπεινωμένου ὑπὸ τῆς δουλείας, αὕτη εἶναι τὸ ἔργον, ἐν ᾧ συγκεφαλαιῶνται κάλλιον ἢ συνείδησις, ἵνα εἴπη τις οὕτω τοῦ ἔθνους».

Καὶ μετὰ ταῦτα ἐρωτῶμεν τίς ἡ μέθοδος ἣν πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν πρὸς θαησκευτικὴν ἀνάπλασιν τοῦ λαοῦ καθόλου τῶν παίδων εἰδικώτερον. Θέτομεν τὸ ἐρώτημα τοῦτο δι-

ὅτι εἶναι δυστυχῶς βέβαιον ὅτι ὁ σύγχρονος Ἑλληνισμὸς δὲν ἐμερίμνησεν ἐπαξίως περὶ τῆς θρησκευτικῆς τῶν λαῶν διαπαιδαγωγότητος. Ἡ μὲν Ἑλληνικὴ πολιτεία ἀγωνιζομένη νὰ λαφυραγωγῆσῃ τὸ κράτος καὶ νὰ συντρίψῃ τὴν ἐθνικὴν ὑπόστασιν διὰ τῆς διαχαράξεως προγράμματος φαύλης καὶ ἀχαρακτηρίστου ἐν τῷ ἐσωτερικῷ πολιτικῆς, ἣν ἠκολούθησεν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἀξιοθρήνητος τοῦ Ἐθνικοῦ γοήτρου καταρράκωσις εἶδεν ἀδιαφόρως τὴν θρησκευτικὴν κατάπτωσιν ὁδηγήσασαν εἰς ἐθνικὰς συμφορὰς. Τὸ δὲ Ἐθνικὸν Κέντρον στάδιον χαμαιζήλων διαμαχῶν καὶ διηνεκῶν ἀντεγκλήσεων δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναχαιτήσῃ τὴν εἰς τὴν κλιτὸν τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς ὑλοδοξίας κατερχομένην ὁμογένειαν ἐν ἡμέραις καθ' ἃς λυσσαλέος διεξάγεται ὁ ἀγὼν τῆς ὑπάρξεως. αἱ δὲ κοινότητες εἰς τὰς χεῖρας ἀμαθῶν ἀρχοντίσκων ἢ ἀσυνειδήτων ἀρχολιπάρων ἐνεπιστυύθησαν τὰς ἀβρὰς παιδικὰς ὑπάρξεις πολλακίς εἰς χεῖρας ἀσυνειδήτων διδασκάλων, ρυπαρῶν λευϊτῶν τοῦ χρήματος καὶ τοῦ ψεύδους.

Τὰ σχολεῖα κατέστησαν ἐστία ὑπόπτου ἠθικῆς, λύκειόν τι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἦτο μέχρι χθὲς ἄντρον καπήλων τῆς ἐπιστήμης καταγώγιον ἐσχάτης διαφθορᾶς ὑπ' αὐτὰ τὰ ὄμματα τῶν μεγαλοσχήμων ταγῶν μας, καθ' ὃν χρόνον λαὸς διψῶν τὴν ἀλήθειαν μὲ νυσταλέους ὀφθαλμοὺς καὶ μὲ ξηρὸν πνευματικὸν στόμαχον ζητεῖ ἓνα γνήσιον ἄνθρωπον καὶ πανταχοῦ εὐρίσκει μεταπράτας τῶν ἰδεωδῶν αὐτοῦ.

Ἀνάγκη νὰ μορφωθῇ ὁ λαός. Ἀνάγκη νὰ μάθῃ τὸ παρόν του, τὸ μέλλον του ἐγκεῖται ἐν μόνῃ τῇ ἀσαλεύτῳ πίστει πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του. Ἀνάγκη νὰ πεισθῇ ὅτι ἡ ἐργασία, ἡ τιμιότης, ἡ ἀφιλοκέρδεια, ἡ ἀγάπη, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν οἰκογένειαν, ὁ συναιτερισμὸς, ἡ ὑποταγὴ πρὸς τοὺς νόμους ἢ πειθαρχία, ἡ ἐπιμονή, ἡ ὑπομονή ἢ ἐγκράτεια, ἡ φιλομουσία εἶναι τὰ ἐφόδια τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως. Ἀνάγκη νὰ βροντοφωνηθῇ ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν ἀμβῶνων κατανατλοῦντας κίβδηλον στρωμυλίαν καὶ ἠχηρὰς λέξεις δίκην πυροκροτάλων ἐξακοντίζοντας, ὑπὸ ἀπελπιστικὴν δὲ πενίαν συναισθημάτων καλυπτομένους ἀλλὰ εἰς τοὺς ἠθικοὺς καὶ τιμίους χαρακτῆρας, ὧν πρόγραμμα εἶναι ἡ μετριόφρων καὶ ἀθόρυβος ἐργασία. Ἀνάγκη νὰ ἀγρυπνῇ ὁ λαὸς ἰδίως ἐπὶ τῶν σεμνῶν

φυτωρίων τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν παιδῶν τῶν μελλόντων πολιτῶν. Εἰς πόσα τούτων διδάσκουσιν ἄνθρωποι εὐτελεῖς, πολλάκις παράσιτοι τῶν οἰκῶν ἀμαθῶν μανδαρίνων τῶν κοινοτήτων ἢ βαθυπογώνων καὶ προγαστῶρων θρησκευτικῶν ἀρχόντων. Εἰς πόσα τούτων διδάσκουσιν βουλιμιῶντες θηρευταὶ τοῦ ἄρτου ἐμπαθεῖς τῆς σκευωρίας μῦσται καὶ τῆς νεότητος διαφθορεῖς; Τὰ σχολεῖα ἔχουσιν ἀνάγκην ἀνωτέρας ἐποπτείας, εὐσυνειδήτων εὐμεθόδων καλῶς κατηρτισμένων διδασκάλων τρεφόντων ἀπεραντον πρὸς τὸ καθήκον των ἀφοσίωσιν καὶ σκοπίμου παιδαγωγικοῦ συστήματος. Ἀλλὰ πῶς θὰ διδαχθῇ ὁ λαὸς ταῦτα πάντα; Διὰ θρησκευτικῶν σωματείων οἷα τὸ ἐν Ἀθήναις «Ἀνάπλασις» τὸ ἐν Σμύρῃ «Εὐσέβεια». Τὰ σωματεῖα ταῦτα διὰ τοῦ κήρυγματος δύνανται νὰ ἀναζωπυρήσωσι τὸ ὑπνώττον θρησκευτικὸν συναίσθημα, νὰ πατάξωσι τὰς κοινωνικὰς κακίας, νὰ ἄρρωσι τὴν νάρκην, τὴν ἀδιαφορίαν, τὸν σκεπτικισμόν, νὰ ἐμπνεύσωσιν πίστιν νὰ ἀνακαινίσωσι μὲ ἄλλας λέξεις τὸν διψῶντα ὁμογενῆ λαόν. Τὸ κήρυγμα θὰ εἶναι παρ' αὐτῶν τὸ κυριώτερον ὄπλον. Ἀλλὰ κήρυγμα οὐχὶ ἀναμάσσημα τῶν παρελθόντων πλέον νεκρῶν γραμμάτων, τῶν τετριμμένων φράσεων, κήρυγμα κατὰ τὸ πλαίσιον στιλπνόν, θερμουργόν, ζωντανόν. Ἡ ἐπιστήμη ἐν δημῳδαί τύπῳ ἔστω συμπάρεδρος τῆς θρησκείας διότι ἡ θρησκεία ἐξαίρεται καὶ ἐμπεδοῦται ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Δεύτερον οἱ ἱεροκήρυκες πρέπει νὰ ἔχωσι τὸν εἶον κατὰ τὸ ἐνὸν ἀνεπίληπτον, συνδεδεμένον πρὸς τὴν λατρείαν παντὸς εὐγενοῦς παντὸς ὑψηλοῦ, παντὸς ἁγίου.

Πρέπει νὰ εἶναι: ἀληθεῖς μαχηταὶ καὶ στρατιῶται ἀπτόητοι τῆς ἁγίας ἡμῶν Πίστεως ἣτις κατήγαγε τοὺς περιφανεστέρους κατὰ τοῦ ψεύδους θριάμβους καὶ διὰ τῶν πνευματεμφόρων κηρύκων τῆς ἀληθείας. Ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην τὸ μὲν κήρυγμα εἶναι ὁ ἐπιούσιος ἄρτος τῶν βορείων λαῶν καὶ εἶναι ἀναπόσπαστον ἰδίως τῶν Ἀμερικανικῶν ἐκπαιδευτηρίων ἢ αἰθουσα τοῦ κηρύγματος, οἱ δὲ ἀναδεχόμενοι τοῦτο εἶναι ἄνδρες εὐρυτάτης παιδείας βίου ἀψόγου καὶ κοινωνικῆς ἐπιβολῆς ἀριδήλου.

Ἀνάγκη προσέτι τὸ κήρυγμα παρ' ἡμῖν νὰ διαδοθῇ οὐ μόνον εἰς τὰ κέντρα ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐπαρχιακὰς πόλεις καὶ κώμας τῇ μερίμνῃ τῶν κατὰ τόπους μητροπολιτῶν, οἵτινες εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐνστερνισθῶσι τὰ ὑψηλὰ καθήκοντα διότι ὁ

λαὸς δὲν εἶναι πλέον παρίας ἢ εἴλωσ ἀλλ' ἐξύπνησεν.

Ἐκτὸς τῶν θρησκευτικῶν σωματείων ἐπιβάλλεται νὰ ἐκδίδωνται θρησκευτικὰ περιοδικὰ οἷα ἢ ἐν Ἀθήναις «Ἀνάπλασις» τὰ «Πάτρια» ἅτινα μὴ ὄντα καθαρῶς θρησκευτικὰ ἔχουσι πάντοτε καὶ θρησκευτικὴν ὕλην κλπ.

Ἡ θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγησις τοῦ λαοῦ θὰ ἐπιτευχθῇ πρὸ πάντων διὰ τῆς συστάσεως ἱερατικῶν σχολῶν ἀνωτέρων ἢ κατωτέρων ἐξ ὧν θὰ μορφωθῇ ὁ ἀνώτερος καὶ κατώτερος κλῆρος Ἡ διδασκαλία ἐν αὐτοῖς πρέπει νὰ εἶναι ὄντως μακρὰν τοῦ στενοῦ καλογηρικοῦ πνεύματος τῆς ὑποκρισίας, τῆς ραδιουργίας ἅτινα ἀληθῶς δὲν εἶναι ξένα πρὸς πολλὰς σημερινὰς ἱερατικὰς σχολὰς. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθέρου καὶ εὐρυτάτης ἀντιλήψεως τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνικότητος, τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὰ ἰδεώδη τῶν κοινωνιῶν, τῶν ἐθνῶν, τῆς ἀνθρωπότητος ἅς διαπνέωσι τὴν ἐν αὐταῖς διδασκαλίαν, οἱ δὲ λεύεται πρέπει νὰ φέρωσιν εἰς τὰ στήθη αὐτῶν μόνον τὰς ἰδέας ταύτας. Ὑπάρχει ἀνάγκη ἀνακαινίσεως. Μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων βαθμύχων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ λαοῦ πρέπει νὰ μὴ ὑφίσταται μεσότοιχον, νὰ μὴ ὑπάρχωσι φραγμοὶ σατραπισμοῦ, ἐπιβολῆς ἐτέρας εἰ μὴ τῆς τοῦ ποιμένου καὶ πατρός. Ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ συνιστᾷ τὴν ταπεινοφροσύνην, τὴν ἀφιλοκέρδειαν τὴν θυσίαν τὴν αὐταπάρνησιν. Ἐξ ἐτέρου ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ κοινωνία δέον σοβαρῶς νὰ προνοήσωσι περὶ τῆς ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τῶν κατωτέρων κληρικῶν. Ἀξιοπρεπῶς οὗτοι συντηρούμενοι δύνανται νὰ ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ καθήκοντός των καὶ ἡ κοινωνία τότε μόνον δύναται νὰ ἔχη ἀξιώσεις ἀπέναντι αὐτῶν. Μόνον διὰ τῆς ἐξυψώσεως τοῦ κλήρου, διὰ τοῦ καταρτισμοῦ ἐναρέτων καὶ εὐπαιδευτῶν ποιμένων δυναμένων νὰ κηρύξωσι νὰ ποδηγετήσωσι νὰ παράσχωσιν ἑαυτοὺς δείγματα χριστιανικῆς ἀρετῆς θὰ πραγματωθῇ ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀναβίωσις τῆς Ἀνατολῆς διατελούσης δεσμώτιδος τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς ἀμαθείας τῆς βαρυτάτης ταύτης τῶν δουλειῶν. «Ἄνευ θρησκείας λέγει ὁ ἀείμνηστος Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐθνικὸς βίος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἡ θρησκεία εἶναι ἐκ τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων ἐφ' ὧν πρόκειται νὰ ἰδρυθῇ ἡ μέλλουσα τῆς Ἀνατολῆς τύχη». (Ἱστορία Ἑλλήν. Παπαρρηγοπούλου Τομ. Γ'. σελ. 80).

Αἱ μεγαλώνυμοι σχολαί* αἱ ἰδρυθεῖσαι πρὸ τοῦ ΙΘ'. αἰῶνος διεφύλαξαν ἐν ἑαυταῖς ζῶσαν καὶ ἀσινῆ τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν καὶ πρυτανεύουσα ἀγωγή ἐν αὐταῖς ἦτο ἡ θρησκευτική. Ὑπερφυεῖς μουσοπόλοι, ἱεροφάνται ταπεινόφρονες τῆς ἐθνικῆς λατρείας οἱ λόγιοι τῶν ἀθανάτων ἐκείνων παιδευτηρίων ἦσαν οὐχ ἥττον εὐλαβέστατοι σκαπανεῖς τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἡ Πατμιάς, ἡ Ἀθωνιάς, αἱ σχολαί Κοζάνης, Σιατίστης, Ἰωαννίνων, Δημητσάνης, ἡ σχολὴ τῆς Ἐηροκρήνης, τῆς Χίου, ἡ ἀκαδήμεια τῶν Κυδωνιῶν εἶναι αἱ ἀκροπόλεις, ἐν αἷς παλαίει μὲ τὸν πυρσὸν τῆς παιδείας καὶ τὸν σταυρὸν τῆς θρησκείας τὸ στένον ἔθνος τὴν πάλην τῆς ὑπάρξεως ἐν ἡμέραις καθ' ἃς διαλύεται ἡ ἀχλὺς τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἀπιστίας καὶ ἀνατέλλει ὁ ἥλιος τῆς ἀναγεννήσεως.

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενοι ὀφείλομεν νὰ ἐξάρωμεν τὰ καθήκοντα, ἅτινα ἔχουσιν οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους σήμερον ὅπως πάντοτε ὕπως ἀφιερῶσι τὰ φῶτα αὐτῶν πρὸς διάδοσιν τῆς ἀληθείας, πρὸς ἐξάπλωσιν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν ἀνά τὰ εὐρέα λαϊκὰ στρώματα. Ἐν διαλέξεσιν, ἐν σχολείοις, ἐν περιοδικοῖς, ἐν ἐφημερίσιν, ἐν φυλλαδίοις ἄς συκοινωνῶσιν οὗτοι μὲ τοὺς μεγάλους λαϊκοὺς ὄγκους καὶ ἄς μωῶσιν αὐτοὺς εἰς τὰς χριστιανικὰς ἀρχὰς ἀποτίοντες τὸν ἐπιβεβλημένον φόρον τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν καθηκόντων. Τὸ ἔθνος κεκτημένον ἀνεξαντλήτους ἠθικὰς δυνάμεις μὴ ἐξαντληθείσας ἐν τῷ λέβητι τῶν συμφορῶν τῆς δουλείας δὲν ἀναμένει παρ' αὐτῶν συγγραφὰς πονηράς, ἀντιθρησκευτικὰς, καταθραπέυσας τὸν οἰκογενειακὸν βίον, ὑποσκαπτούσας τὴν κοινωνικὴν ἰσορροπίαν, ὑπονομευούσας τὴν ἐθνικὴν ὑγείαν καὶ ὀδηγούσας εἰς ἀφευκτον κοινωνικὸν καὶ ἐθνικὸν ὄλεθρον. Τὸ ἄδυτον τῆς ἐπιστήμης τέμενος ὑφ' ἣν στεγάζονται, τὸ τέμενος τῶν μουσῶν εἰς ὃ λειτουργοῦσιν, τὸ πάνθεον τῆς ιδέας ἣν ἐκλήθησαν νὰ ὑπηρετήσωσιν εἶναι πολὺ μακρὰν τῶν σκιερῶν σπηλαίων, εἰς ἃ κατοικεῖ ἡ ἐθνικὴ σῆψις καλάρων ἀσεβῶν καὶ πνευμάτων ἀσθενικῶν καὶ πονηρῶν.

Ἄλλ' ἀντὶ νὰ ὀδηγῶμεν τὸν λαὸν εἰς τὰ ζωογόνα ρεῖθρα

Περὶ τῶν σχολῶν τῶν λειτουργουσῶν πρὸ τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας δυνάται τις νὰ ἴδῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἔργα τῶν Ken, Hammez, Didot, Villemain.

τοῦ Ἰορδάνου τῆς Πίστεως καὶ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας φέρομεν αὐτὸν ἐλικφρᾶ τῇ καρδίᾳ εἰς τὰ βορβορώδη τέλματα ἐπιβούλων καὶ πνευματοκτόνων θεωρημάτων, ἅτινα κατεδίκασεν ἡ φωνὴ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης.

Ἄλλὰ πρὸ παντὸς ἐτέρου ἡ θρησκευτικὴ ἥτις εἶναι καὶ ἐθνικὴ ἀνάπλασις θὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῶν σχολείων, ἐν οἷς σφυρηλατεῖται ὁ χαρακτήρ τοῦ πολίτου, τοῦ χριστιανοῦ, τοῦ ἐθνικοῦ παράγοντος. Καὶ περὶ μὲν ἀγωγῆς εἰδικῶς ἐπραγματεύθημεν διὰ βραχέων ἐν τοῖς προηγουμένοις· ἤδη δὲ θὰ διαλάβωμεν περὶ τῆς διδασκαλίας, περὶ τῶν διδακτέων μαθημάτων καὶ τῆς ῥοπῆς αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ μαθητοῦ. Ἀγωγή καὶ διδακτικὴ ἰδοῦ αἱ συνιστῶσαι μιᾶς συνισταμένης τῆς παιδαγωγικῆς ἣν καλεῖ ὁ Fricke ἰδεώδη τέχνην. Ἴνα δὲ ἡ παιδαγωγικὴ πραγματοποιήσῃ τὸν σκοπὸν αὐτῆς ὅστις ἀμέσως μὲν εἶναι ὁ καταρτισμὸς ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτήρος, ἔμμεσος δὲ τὸ διαφέρειον ἔχει ἀνάγκην τῆς ἠθικῆς καὶ ψυχολογίας αἵτινες κατὰ τὸν κλεινὸν παιδαγωγὸν Ἐρβαρτ εἶναι οἱ δύο ὀφθαλμοὶ τῆς παιδαγωγικῆς, ἀνευ τῶν ὁποίων αὕτη καθίσταται μηχανισμὸς, ὃν πᾶς τις δύναται νὰ διαχειρίζεται. Καὶ ἡ μὲν ἠθικὴ δεικνύει τὸ τέρμα ἢ τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς, ἡ δὲ ψυχολογία τὴν ὁδόν, τὰ μέσα καὶ τὰ κωλύματα.

Ἄλλ' ἐὰν κέντρον τῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι ἡ τάσις πρὸς ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν χαρακτήρα ἢ μόρφωσις ἐκείνη ναυαγεῖ «τὸ κοινὸν κέντρον πάσης διδασκαλίας πρέπει νὰ μορφωθῆ διὰ τοῦ ἠθικοῦ θρησκευτικοῦ σκοποῦ. Μὴ ὑπάρχοντος τοιούτου κέντρου τῆς βαρύτητος, διαλύεται ἡ διδασκαλία εἰς πλήθη γνώσεων, εἰς ἄθροισμα δεξιοτήτων καὶ συνηθειῶν, αἵτινες ἀτελῶς πρὸς ἀλλήλας συναρμόζονται (Zillet). Παραπλησίαν ιδέαν ἐξήνεγκε πρὸ ἐτῶν ὁ Γάλλος παιδαγωγὸς Naville «πρέπει νὰ θεμελιώσωμεν τὴν ἐκπαίδευσιν ἐπὶ τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ νὰ ὀχυρωθῶμεν κατὰ τῶν δηλητηριωδῶν θεωριῶν, ἃς φέρει ὁ πολιτισμὸς τῶν συγχεουσῶν τὴν ἠθικὴν μετὰ τοῦ συμφέροντος». Καὶ ἤδη προβάλλεται τὸ ἐρώτημα τίνα τὰ μαθήματα τὰ καταρτίζοντα τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν. Πρῶτα πάντα τὰ ἱερά.

Ἡ παλαιὰ Διαθήκη ἦν σκιὰν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν καλεῖ ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν, διδάσκει τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς περιπετείας τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Ἰη-

σοῦ. «Οἱ Ἰουδαῖοι λέγει ὁ John Stuart Mill ὑπῆρξαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἡ ἀρετηρία καὶ τὸ πρῶτον κίνημα τοῦ καθ' ἡμᾶς Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.» Ἐξ ἐτέρου ὁ Herder τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν ἐθεώρησεν ὡς τὴν ζύμην τῆς ἱστορίας. Μέχρι τῆς σήμερον ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς σφύζει ζώπυρα πνευματικῆς ἐξάρσεως, κέκτῃται εὐφυῆς σπανίαν καὶ ἐμπορικὸν πνεῦμα δυσκαταγώνιστον, ἐνῶ ταῦτοχρόνως δίδει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἀνδρας σημαιοφόρους εὐγενῶν ιδεωδῶν. Τὸ ἐν Χάγη συνέδριον τῆς εἰρήνης ἐνέπνευσε τῷ αὐτοκράτορι πατρῶν τῶν Ρωσιῶν Νικολάῳ Β' ὁ Ἰουδαῖος Βλόχ. Τὸ διεθνὲς γραφεῖον τῆς γεωργίας τὸ συγκληθὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰταλίας Βίκτωρος Ἐμμανουήλ Β' εἶναι ἔργον τοῦ Ἰσραηλίτου Δαβὶδ Λουμπίν, ἡ πρώτη νομοθεσία ἡ κανονίζουσα διεθνῶς τὰς σχέσεις τῆς ἐργασίας μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἰταλίας ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἔργον τοῦ εἰκονομολόγου Ἑβραίου Λουτζάτη. Ἰουδαῖος τέλος τὴν καταγωγὴν ἤτο ὁ πολὺς Ἑρνέστος Ρενάν ὁ πολυγραφώτατος Γαλάτης συγγραφεὺς οὔτινος τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων ὑπῆρξαν πολύκροτα. Ἰουδαῖος ὁ γνωστὸς ἀρχαιολόγος Σολομὼν Ρεῖνάχ, Ἰουδαῖος ὁ μέγας πολιτειολόγος καὶ κοινωνιολόγος Μάξ Νορδάου ὁ εὐγλωττότατος τῶν ἑλληνικῶν δικαίων κήρυξ καὶ συγγραφεὺς κράτιστος περισπουδάστων ἔργων. Καὶ ἀφηγουμένη ἡ Ἁγία Γραφή τὰς περιπετείας ἐκείνας ὁμιλεῖ μελωδικώτατα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ μικροῦ μαθητοῦ, δονεῖ τὰς εὐαισθήτους αὐτῆς χορδὰς καὶ θρύπτει τὰ παιδικὰ στήθη.

Ἡ ἀπείριστος, ἡ δραματικὴ μεγαλοπρέπεια τῆς Γραφῆς ἀσκεῖ γοητεῖαν τοσοῦτον ἐνεργόν, ὥστε αἱ πρῶται ἐκεῖναι παιδικαὶ ἀναρριπίσεις καὶ ἀναπάλψεις τοῦ συναισθήματος τῆς θρησκείας θέλουσι διὰ παντὸς φωτίζει καὶ θερμαίνει αὐτόν. «Ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Πλάτων λέγει ὁ Σατωβριάν οἱ μετὰ τσαύτης δεινότητος περὶ τῶν θεῶν λαλήσαντες, οὐδέποτε προσήγγισαν τῇ ἀφελεῖ ταύτῃ μεγαλοπρεπείᾳ τῆς Γραφῆς, ἐν ἣ ὁ Ἰψιστος λαλεῖ ἀνθρωπίνην γλῶσσαν ἵνα ἐξηγήσῃ τὰ θυματουργήματα αὐτοῦ τοῖς ἀνθρώποις». Ὁ Νεύτων ἀπεφαίνεται ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι τὸ γνησιώτατον πάντων τῶν βιβλίων, ὁ Λεϊβνίτιος εὗρισκε τὴν ἀρχὴν τῶν λαῶν συνεπῆ πρὸς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ Μωυσέως, ὁ Βάκων ἀπεφαίνεται ὅτι τὸ ἀσφαλέςτατον μέσον νὰ ἀποκτήσῃ τις τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου εἶναι νὰ ἐννοήσῃ καλῶς τὴν δημιουργίαν τῆς ἐξαήμερου. Ἄλλ' ἡ κο-

ρωνίς τῆς Πίστεως, αὐτὴ αὐτὴ ἡ Πίστις εὐρίσκεται τελείως διαιετυπωμένη ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ τῷ Κώδικι τούτῳ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὐδὲν ἀνθρώπινον πνεῦμα ἠδυνήθη νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὰ Ἰμαλάια ἐκεῖνα τῆς πτήσεως εἰς τὴν ἐξήρηθη ἢ προσωπικότης τοῦ Ἰησοῦ. Οὐδεμία ἀπλότης ἠδυνήθη νὰ ἐγκατοπτρίσῃ τοσαύτην φιλοσοφικὴν βαθύτητα καὶ εὐρύτητα ὅσῃν ἡ διδασκαλία τοῦ Σωτῆρος· οὐδεμία διδαχὴ ὑπῆρξε τοσοῦτον σαφῆς, εὐκρινῆς καὶ συνεπῆς πρὸς τὰ ιδεώδη τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἐξιδανικεύσει τῶν τάσεων αὐτοῦ ὅσον ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰεσοῦ τοῦ Ἁθρώπου. Ἄλλὰ καὶ οὐδεμία ἠθικότης ἠδυνήθη νὰ περιβληθῇ τὴν αἴγλην τῆς ὑπερτάτης ἀρετῆς καὶ αὐταπαρνήσεως ἣτις συνώδευσε τὸν Ἰησοῦν καθ' ὅλον τὸν ἐπὶ τῆς γῆς βίον του καὶ κατεθρυμμάτισε τὸ κραταῖον τῆς Ἀμαρτίας μέγαρον. Ἐκεῖ ὅπου ἐνεφώλευεν ἀκαταμάχητος ἡ Ἐριννὺς τοῦ ψεύδους ὑπὸ τὴν πορφύραν ιδεῶν, πρὸ ὧν ἐκλιναν ἀτελεύτητα αἰῶνες, ἐκεῖ ὅπου ἀντήχει ὁ κρωγμὸς τῶν ἀπαισιῶν δημίων τῆς πλανωμένης ἀνθρωπότητος, ἐκεῖ ὅπου ὁ ζόφος ἠπλου τὰς ὀμιχλώδεις πτέρυγας του ἡ μορφή τοῦ Λυτρωτοῦ ἀπήστραψε ὡς ἀνέσπερος ἥλιος ἀφθίτου λαμπηδόνος καὶ ὁ βίος τοῦ Θεανθρώπου ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τῆς ἀμαρτίας. «Τὸ ῥῆμα τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν ἀρχιερέα σὺ εἶπας εἶναι ὁ μέγιστος καὶ θαυμασιώτατος λόγος, ὅστις ποτὲ ἐξῆλθεν ἀπὸ στόματος ἀνθρωπίνου, σύναμα δὲ καὶ ἡ λαμπροτέρα ἀποθέωσις· οὐδεμία θεότης δύναται νὰ εἶναι μᾶλλον βεβαία καὶ πανσθενής, εἰ μὴ μόνον ἐκείνη, ἣτις οὕτως ἐκφράζεται περὶ ἑαυτῆς» (Iehlelermächer Reden über die Religion).

Κατὰ ταῦτα εὐνότητος ἡ σπουδαιότης πρὸς διαμόρφωσιν ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτήρος τῆς διδασκαλίας τῶν ἱερῶν μαθημάτων. Ὁμολογητέον ὅμως ὅτι πολλῆς σπουδαιότητος ἐπίσης εἶναι διὰ τὸν σκοπὸν ἡ σπουδὴ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀπαραιτήτου πρὸς ἀντίληψιν αὐτῆς τῆς γεωγραφίας. «Γόνιμον καὶ εὐρὺ τὸ ἔδαφος τῆς ἱστορίας· ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῆς κεῖται ἅπας ὁ ἠθικὸς κόσμος. Ἡ ἱστορία παρακολουθεῖ τὸν ἀνθρώπον δι' ὅλων τῶν καταστάσεων, ἀς διῆλθεν οὗτος, δι' ἀπασῶν τῶν ποικιλλομένων μορφῶν τῆς διανοίας, διὰ τῆς ἀφροσύνης καὶ διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ.» (Schiller). Ἄλλὰ μήπως καθυστεροῦσιν ἐν τῇ μετοχετεύσει ἠθικῶν διδαγμάτων, κραταιώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, εὐρύνσεως τοῦ ὀρίζοντος τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, αἵτινες ἀποτελοῦσι παρὰ τοῖς

πλείστοις σήμερον εὐνομουμένοις λαοῖς τὸ α καὶ τὸ ω τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς. «Ὅταν οἱ ἄνθρωποι λέγει ὁ Flamarion μάθωσι τί εἶναι ἡ γῆ καὶ κατανοήσωσι τὴν μετρίαν κατάστασιν τοῦ πλανήτου αὐτῶν ἐν τῷ ἀπείρῳ· ὅταν ἐκτιμήσωσι κάλλιον τὸ μεγαλεῖον καὶ τὸ κάλλος τῆς φύσεως, δὲν θὰ εἶναι πλέον τοσοῦτον παράφοροι, τοσοῦτον ὕλικοι ἀφ' ἐνὸς καὶ εὐπιστοὶ ἀφ' ἑτέρου· ἀλλ' εἰρηνικῶς θὰ ζῶσιν ἐν τῇ γονιμωτάτῃ σπουδῇ τοῦ Ἀληθοῦς, ἐν τῇ θεωρήσει τοῦ Καλοῦ, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ Ἀγαθοῦ, ἐν τῇ εὐγενεῖ ἀσκήσει τῶν ἐξόχων διανοητικῶν δυνάμεων». Παρὰ πάντα ταῦτα θὰ ἦτο ἀτελής ἡ μόρφωσις καὶ δὲν θὰ ἐπραγματόντο τὸν προτεθέντα σκοπὸν τῆς τῆν μόρφωσιν χαρακτηῖρος ἐὰν μὴ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ γεώργησιν τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος. Εἰς τοῦτο συμβάλλονται τὰ μαθήματα τῆς ἰχνογραφίας, ἧς σκοπὸς ἡ μόρφωσις τοῦ καλαισθητικοῦ τοῦ μαθητοῦ συναισθήματος, τῆς καλλιγραφίας, τῆς μουσικῆς. Ὑπὸ τῶν μαθημάτων τούτων ἀναπτύσσονται αἱ λανθάνουσαι ψυχικαὶ δυνάμεις καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀνάπτυξις ἐπιτελεῖται τόσον πλουσίως ὅσον καὶ ἀσφαλῶς. Ὁ παῖς θὰ καταστῇ ταχέως ὁ ἐνθουσιώδης στρατιώτης παντὸς γενναίου ἰδανικοῦ, ἐν τῇ καρδίᾳ του θὰ ἀναβλύζῃ ἀείποτε συναίσθημα λατρείας ἀπεριορίστου εἰς ὃ, τι ἱερὸν ἔχει ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῷ ἀδύτῳ τῶν σκέψεων καὶ τῶν πόθων αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀληθῶς γίγας· ἀλλ' ὅταν καταλείπη νεκρὰ καὶ ἀγόνους τὰς δαψιλεῖς ἠθικάς, σωματικάς καὶ διανοητικάς του δυνάμεις ὑπὸ τὸ κράτος ἀστόχου ἀγωγῆς, ὁ δυνάμει γίγας θὰ μείνῃ παρίας τῶν κοινωνικῶν προλήψεων, ναυαγὸς τοῦ ἀγρίου ἀγῶνος τῆς κατὰ συνθήκην ζωῆς. Καὶ ἐρωτῶμεν κατόπιν τούτων· ἅπαξ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πνεῦμα καὶ σῶμα, τὸ δὲ δεύτερον ναὸς εἶναι τοῦ πρώτου, ὁποῖα πρέπει καὶ ὁπόση νὰ ληφθῇ πρόνοια περὶ τοῦ σώματος. Σώματα εἰπαγῆ, ὠραῖα καὶ ῥωμαλέα ἐγκλείουσι ψυχὰς μετεωριζομένας εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀγίων κλίσεων, τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν. Ἡ ἀρχαιότης ἐμεγαλοῦργησε διὰ τῶν περικαλλῶν ἐκείνων καὶ εὐρώστων σωμάτων, οὐδ' εἶναι ὑπερβολικὴ ἡ γνώμη τοῦ παιδαγωγοῦ Diesterweg «ἡ πτώσις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὴν πτώσιν καὶ παραμέλησιν τῆς Γυμναστικῆς». Ὁ Zing (1776—1839) ἠύρυνε τὸ πλαίσιον τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων, διαιρεῖ τὴν γυμναστικὴν εἰς τὴν παιδαγωγικὴν, τὴν στρατιωτικὴν, τὴν θεραπευτικὴν,

καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν. Εὐτυχῶς ἐν Ἑλλάδι τὸ πρῶτον βραδύτερον δὲ ἐν Τουρκίᾳ εὐοίωνος ἐδόθη ὠθησις εἰς τὸ μάθημα τῆς Γυμναστικῆς, τὸ δὲ μέλλον ὑπισχνεῖται ἀποτελέσματα λίαν ἱκανοποιητικά. Πρέπει νὰ ἀκουσθῇ ἀπὸ τῆς πενιχρᾶς καλύβης τοῦ ἀμαθοῦς χωρικοῦ μέχρι τῶν μεγάρων τῶν φιλαύτων ἀρχόντων καὶ τῶν σιωπηλῶν μελετητηρίων τῶν σοφῶν ἡγετῶν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκπαιδεύσεως ὅτι οἱ λαοὶ δὲν ἀνίστανται ὀρχούμενοι περὶ τοὺς τύπους καὶ τὰ λεξείδια τῆς ἀρχαίας γλώσσης καθεύδοντες ὑπὸ τὰς αἰωνοβίους πλατάνους τῆς προγονικῆς εὐκλείας ἀλλὰ ζῶσι καὶ νικῶσι διὰ τῆς θεραπείας τῶν νέων ἰδεῶν τὰς ὁποίας ὁ ροῦς τῆς ἱστορίας καὶ τὸ βῆμα τῆς ἐργαζομένης ἀνθρωπότητος κατεύθῃ ἐν μέσῳ τοῦ ὕμνου τῶν ὠραίων ἀποστολῶν τῆς Ἀληθείας. Ἡ ζωὴ δὲν ὑπάρχει εἰς τὰς Παδόγας τῶν Ἰνδῶν καὶ εἰς τὰς πυραμίδας τῆς Αἰγύπτου ἀλλὰ εἰς τὸ Μέλλον, ὁλονὲν εἰς τὰ πρόσω. Τὸ παρελθὸν εἶναι μαντεῖον, εἶναι διδάσκαλος, εἶναι πηγὴ μελέτης χειραγωγοῦσα τὸν ἄνθρωπον τῆς ἱστορίας, τὸν ἄνθρωπον τὸν ζητοῦντα ἐν τῇ λεωφόρῳ τῆς ἐρεύνης, τῶν ἀγῶνων τὸ βέλτιον. Αἰωνίως πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἰδοὺ τὸ σύνθημα τῶν ὀπαδῶν τοῦ μελλοντισμοῦ.

Ὁμιλήσαντες περὶ τῆς γυμναστικῆς δὲν θέλομεν διστάσει νὰ κακίσωμεν τὴν ὀλιγορίαν ἣν ἐπιδεικνύομεν πρὸς τὴν ὑγιεινὴν ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν ἡμετέρων σχολικῶν κτιρίων, τῇ διαίτῃ τῶν μαθητῶν, τῷ καθαρισμῷ τῶν σχολικῶν προγραμμάτων, τῇ παιδαγωγικῇ καὶ παιδονομίᾳ. Τὸ μάθημα τῆς ὑγιεινῆς εἶναι μόλις ἀνεκτὸν ἐν τοῖς ἡμετέροις ἐκπαιδευτηρίοις, ἡ δὲ ὑγιεινὴ ἐν μοίρᾳ Καρὸς ἐν ταῖς διανοαῖς τῶν ἰθυόντων. Ὁ Χάλλε καὶ ὁ Νίστεν ὀρίζουσι τὴν ὑγιεινὴν ὡς μέρος τῆς ἰατρικῆς σκοποῦν τὴν διατήρησιν τῆς ὑγείας. Ὁ Πάρκες ὀνομάζει τὴν ὑγιεινὴν τέχνην τῆς διατηρήσεως τῆς ὑγείας, τῆς τελειοποιήσεως καὶ παρατάσειος τῆς ζωῆς. Τὸ πρόωρον γῆρας καὶ οἱ πρόϊμοι θάνατοι ὀφείλονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἀγνοίαν τῶν ὄρων τῆς ὑγιεινῆς, εἶναι δὲ ὀρθοτάτη ἡ γνώμη Ἀμερικανοῦ ὑγεινολόγου εἰπόντος ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀποθνήσκων πρὸ τοῦ ἑκατοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοκτονῶν. Ὑπὸ τίνας ἄρα γε ὄρους λειτουργοῦσι τὰ ἡμέτερα ἐκπαιδευτήρια; Πολλὰ σχολικὰ κτίρια εἶναι αὐτόχρημα τρώγλαι φονεύουσαι βραδέως ἀλλ' ἀσφαλῶς τὰς ἀβρὰς παιδικὰς ὑπάρξεις, ἅς ἐμπιστεύονται ἡμῖν οἱ γονεῖς. Διδάσκαλοι ἀπαιδαγώγητοι φορτώνου-

σι τὸν μαθητικὸν ἐγκέφαλον διὰ δυσπέπτου καὶ δυσβαστάκτου ἐργασίας ἣτις τὸν μὲν ἐγκέφαλον πιέζει καὶ ἀποβλακώνει καὶ προκαλεῖ τὸν τόσον συνήθη εἰς τὸς σημερινὰς κοινωνίας πνευματικὸν κάματον· τὸ δὲ σῶμα δηλητηριάζει βραδέως. Ὁ ἰατρὸς Βενδέσκη ἔκαμε χημικὴν ἀνάλυσιν τοῦ αἵματος τοῦ κουρασμένου ἀνθρώπου, εὔρε δὲ ὅτι τὸ δηλητήριον τοῦ κόπου ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἀνέκαθεν γνωστὸν φυτικὸν δηλητήριον «κουράρες», τὴν ῥητινώδη οὐσίαν, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ Ἐρυθρόδερμοι τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς ἐνέβαπτον τὰ βέλη των. Ὁ μέγας φιλόσοφος τῆς Καινιξβέργης Κάντιος ἀπεφάνθη ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη κατὰ ἡμερονύκτιον ὀκτῶ ὥρῶν ἐργασίας, ὀκτῶ ὥρῶν ὕπνου καὶ ὀκτῶ ὥρῶν ψυχαγωγίας. Ποσὸν πλείων προσοχῆ ἀπαιτεῖται. περὶ τὴν ἀνετον δίαίταν τῶν μικρῶν παιδῶν;

Διδάσκαλοι ὅμως κενοὶ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ ὑψηλὸν αὐτῶν ἔργον, ἐμπαθεῖς ἢ νευρικοὶ πᾶν ἄλλο ἢ τὴν παιδικὴν ψυχὴν πληροῦσι χαρᾶς καὶ φαιδρότητος τοῦ πρώτου στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης εὐτυχίας. Ὁ μέγας τῆς Σπάρτης νομοθέτης Λυκοῦργος ἐν ὅπασι τοῖς ἐστιατορίοις τῆς Σπάρτης εἶχεν ἀναρτήσει ἀγαλμάτιον τοῦ θεοῦ τοῦ γέλωτος, ἔ δὲ Γάλλος Βυφφὼν ἔλεγεν ὅτι πολλοὶ θὰ ἔζων μέχρι βαθέος γήρατος, ἐὰν δὲν ἀπέθνησκον προῶς θύματα τῆς μελαγχολίας καὶ τῶν θλίψεων των. Αἱ παραδόσεις, ἔλεγεν ἐπίσης ὁ Montaigne ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐστρωμέναι μὲ ἄνθη καὶ φύλλα καὶ κεκοσμημέναι μὲ εἰκόνας παριστώσας τὴν χαρὰν, τὴν γλωρίδα καὶ τὰς χάριτας. Εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν ταῖς ἡμετέραις σχολαῖς βασιλεύει εἰσέτι ὁ τρόμος; Παιδιά διατελοῦντα ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀθλιότητων τῆς πενίας, τῆς ὀρφανίας, τῶν βιαιοτήτων χυδαίων γεννητόρων, φέροντα ἐπὶ τοῦ προσώπου καταφανῆ τὰ ἴχνη μαρτυρικοῦ βίου βλέπουσιν ἐν τῇ ψυχῇ των εἰσορμῶν τὸ κύμα τῆς ὀδύνης καὶ τῆς ἀπικαρτερήσεως ὑπὸ τὸν ἀδυσώπητον τρόπον τοῦ διδασκάλου καὶ σιωπηρῶς καθίστανται ναυάγια κοινωνικά, ἐρείπια ἠθικά, πολέμιοι τῆς κοινωνίας, ὀρφανοὶ παντὸς φιλανθρώπου παλμοῦ. Τὸ διδάσκειν τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν εἶναι εὐκόλον λέγει ὁ Ἐμερσων· ἀλλὰ τὸ νὰ ἐμφυσήσωμεν εἰς τὴν νεαρὰν ψυχὴν δραστηριότητα καὶ ἐλπίδα καὶ νὰ ὑποδαυλίσωμεν ἐν αὐτῇ τὸν ὀργασμὸν πρὸς πᾶν καλὸν καὶ χρήσιμον καὶ νὰ ἀποτρέψωμεν ἀπ' αὐτῆς τὴν ἀχλὺν τῆς πλάνης εἶναι ἔργον δυσκολώτατον, εἶναι ἔργον ἀνθρώπων ὑπερόχων.» Ἄλλ' ἡμεῖς ζητοῦμεν εὐσυ-

νειδησίαν, μεθοδικότητα, ἀρετὰς πολυτίμους παρὰ κοινῶν βιοπαλαιστῶν, λυσσαλέων διωκτῶν τοῦ χρήματος, παρ' ἀνθρώπων ἀναλγήτων πρὸ πάσης εὐγενοῦς φωνῆς, ἀρλεκίνου τοῦ βίου. Ἄλλὰ θὰ εἶπη τις νὰ ἀφεθῆ ὁ παῖς κύριος ἑαυτοῦ, ἔρμαιον τῶν ὀρμῶν του, ἐλεύθερος πάσης πειθαρχίας; Ὁχι βεβαίως· ὦμεν αὐστηροὶ ἀλλὰ σφύζοντες ἀκέραιον τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς αὐτὸν στοργῆς, ἐμπνέοντες εἰς αὐτὸν τὴν πεποίθησιν ὅτι πᾶν διέβημά μας κατευθύνει τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ συμφέρον καὶ οὐδὲν πλέον τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς σοφῆς ἀγωγῆς· «ὑπάρχει ἄκρα αὐστηρότης καὶ ἄκρα συγκατάβασις· τὰ δύο ταῦτα πρέπει ἐξ ἴσου νὰ ἀποφεύγωμεν». (Ρουσσώ). Τοιοῦτοι ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς οἱ ὄροι αἱ θεμελιούντες τὴν θρησκευτικὴν ἀγωγὴν ἣτις εἶναι ἡ εὐρεῖα καὶ ἀκλόνητος βᾶσις τοῦ ὅλου κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος οὕτινος ἡ εὐρυσίς καὶ μεγέθυνσις κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐνιαίας ἀνθρωπίνης οἰκογενείας ἀποτελεῖ τὸ προσιτώτερον ἰδεῶδες τοῦ ἐρευνητῆρος νοῦ.

Ἦδη δι' ὀλίγων περὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς ἣτις στενωῶς καὶ ἀναποσπάστως συνδέεται μετὰ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐν αὐτῇ νοεῖται.

ΗΘΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

«Ἡ ἠθικὴ τῶν λαῶν συμβαδίζει μὲ τὴν κατάστασιν τῶν θρησκευτικῶν των πεποιθήσεων. Οἱ νόμοι ἀναχαιτίζουν τὴν βίαν, ἡ δὲ θρησκεία ἐξευγενίζει καὶ διαπλάττει τὴν καρδίαν».
(Portalis).

Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἐπιστήμη ἡ διδάσκουσα τὸ δέον, τὸ καθῆκον, ἡ καθηκοντολογία, ἡ ἐπιστήμη τοῦ πρακτικοῦ βίου.

Πρῶτος ὁ Σωκράτης μετετόπισεν ἀπὸ τὸ στάδιον τῶν παραδόσεων τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπηξεν τοῦτο ἐν τῇ συνειδήτει. Πρῶτος αὐτὸς ἐκάλεσε ματαιοπονίαν τὰς ἄλλας ζητήσεις καὶ ἐξῆρε τὸ θεμελιώδες καὶ λυσιτελές τῶν ἐρευνῶν τῶν ἀφορωσῶν τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀρετὴ ἀποτελεῖ κατ' αὐτὸν τὸ τέρμα τῶν ἀγώνων τοῦ γινώσκοντος τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀληθὴς εὐδαιμονία ἔγκειται κατὰ Σωκράτην ἐν μόνῃ τῇ ἀληθεῖ παιδείᾳ καὶ ἐν μόνῃ τῇ ἀληθεῖ ἀρετῇ. Τοῦ στοχασμοῦ δὲν ἀπεμακρύνθη ἡ φιλοσοφία κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. «Ἡ ἠθικὴ τελειοποίησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ παρέδωκε τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου» (Herder). Καθίσταται δὲ ἠθικὸς ὁ ἀνθρώπος κατὰ Πεσταλότζην ὅταν πᾶσαι αὐτοῦ αἱ πράξεις καὶ σκέψεις ἔχωσιν ὡς ἐλαττήριον τὰ συναισθήματα τῆς ἀγάπης, τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης. Κατὰ τὸν αὐτὸν παιδαγωγὸν ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι φύσει ἀγαθὸς ἢ κακὸς ἀλλὰ δυνάμει εἶναι τέλειος, τοῦτ' ἐστὶν ἔχει πάσας τὰς δυνάμεις, δι' ὧν δύναται νὰ καταστῇ τέλειος· ἔχει τὴν ἠθικότητα καὶ πνευματικότητα, αἴτινες πρέπει νὰ υποβοηθῶνται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Ἡ ἠθικὴ ἥτις ἀποτελεῖ ἓνα τῶν σπουδαιότερων παραγόντων τῆς ἐπιστημονικῆς παιδαγωγικῆς ἐρείδεται ἐπὶ τῶν ἐξῆς πέντε οὐσιωδῶν ἰδεῶν α') τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος β') τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, γ') τῆς ἀγάπης, δ') τοῦ δικαίου, ε') τῆς ἀνταποδόσεως. Κυρίως δὲ ἀπὸ τῆς μεγάλῃς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἥτις ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πάλης τοῦ ἱστορικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ δικαίου ἄρχεται νέα ἀποψις τῶν μεγάλων τῆς

ἠθικῆς προβλημάτων παραλλήλως πρὸς τὴν νεωτεριστικὴν καὶ ἀναδημιουργικὴν πνοὴν ἥτις διήκει δι' ὅλου τοῦ κεινωνικιοῦ καθεστῶτος· Κατὰ ταῦτα ἡ φιλοσοφία καὶ ὁ ἐκ τῶν γονιμωτάτων αὐτῆς κλάδων ἡ ἠθικὴ εἰσερχομένη εἰς τὴν κοίτην τῆς φυσικῆς αὐτῆς ἐξελιξέως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνη ἔξω τοῦ κύκλου ἐν ᾧ ἐτελεῖτο ἡ ζύμωσις τοῦ ὄλου βίου τῆς ἐκ τῆς μεταβολῆς ἀναζωογονουμένης Εὐρώπης. Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις καταθρυμματίζουσα ἐν τῇ κινήσει τῆς αἰωνόβιον καθεστῶτος ἀνεκέρυπτεν ἀρχὴν καθολικὴν, *priméiriism*, τὴν ἐλευθέραν βούλησιν ἐκπροσωπούμενην καὶ ἐκδηλουμένην ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ ἀπεράντου ἐδάφους τῶν ἀντιλήψεων καὶ τάσεων αὐτοῦ. Ἡ κυοφορία νέων ὄρων πολιτειακοῦ καθεστῶτος, ἡ δημιουργία νέων ἰδεωδῶν ἦτο τὸ ὠραιότερον τῆς μεταπολιτεύσεως δένδρον ὑφ' ὃ νέοι Ἀργοναῦται ἐρρίπτοντο εἰς τὴν ζήτησιν τῆς Σφιγγὸς τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας. Ἀλλὰ τὴν θύελλαν ἐκείνην ὑφ' ἣν κατεποντίζετο ὁ εὐρωπιῶν Λεβιάθαν τοῦ ἀποικομένου συστήματος ὑφ' ἣν ἐν τούτοις ἡ ἀνθρωπότης ἐτέλει ἱερὰν ἐορτὴν εὐαγγελιζόμενος τὴν ἀνακαίνισιν προπαρεσκευάσαν πνεύματα φιλόσοφα, διάνοιαι δημιουργικαί. Αἱ μελέται τοῦ Βολταίρου, αἱ συγγραφαὶ τοῦ Ρουσσώ, αἱ ἐργασίαι τῶν ἐγκλυπαιδιστῶν, αἱ πολύχροται δημοσιεύσεις τοῦ Μοντεσκιῆ ἰδοὺ τὰ κεφάλαια τὰ δημιουργήσαντα τὸν κλεισμὸν ὃν ἠσθάνθη ὁ ἐνθουσιῶν Γαλλικὸς κόσμος ὅτε ὑπὸ τὰ χρόνια τῆς ἀναστατώσεως ἀπετέλει τὴν κοσμοϊστορικὴν μεταβολήν. Ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀτελής κατὰ ἕτερον λόγον ἡ ἀντίληψις τῆς ἠθικῆς ἀνευ τῆς μελέτης τῶν μεγάλων ἐκείνων καὶ ὑπερφυῶν ἀποστολῶν αἵτινες ἐνεφανίσθησαν ἐν τοῖς Τευτονικοῖς ὄρυμῶσι, ἐν τῇ κοιτίδι τῶν ἐπιστημῶν Γερμανία. Τὴν ἀφειτηρίαν τῆς φιλοσοφικῆς ἐκείνης ἐκστρατείας κατέχει ἡ φιλοσοφία τοῦ Καντίου. Τὸ καθῆκον ἀπαρτίζει τὸ πρῶτιστον καὶ ὕψιστον σύμβολον τῶν περὶ ἠθικῆς δογμάτων τοῦ φιλοσόφου τῆς Κανιξβέργης, «Ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία εἶναι ὁ ὕψιστος καὶ μόνος σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς δημιουργίας· τελικὸς δὲ σκοπὸς τῆς φύσεως εἶναι ὁ ἀνθρώπος, οὐχὶ ὡς αἰσθητικόν, ἀλλ' ὡς πνευματικόν ὄν, ὡς ἠθικόν ὑποκείμενον, δεχόμενον τὰ ἐπιτάγματα τῆς ἀπολύτου προσηκτικῆς» (Κάντιος). Ὁ ἰδρυτὴς τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου ὁ βαθυνούστατος φιλόσοφος ἐλάτρευεν ἰδεῶδες ὅπερ ἐμφυσῶν νέον πνεῦμα εἰς τὴν ἀφυπνιζομένην Γερμανίαν

προεβιβάζετο εἰς ὑψηλότερον ἰδανικόν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ὁ Φίχτε φιλοσοφῆσας ἐν ἡμέραις κρίσεως διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Γερμανικῆς πατρίδος, δράσας ἐν χρόνοις καθ' οὓς ἡ Πρωσία τεταπεινωμένη καὶ ἠττημένη ἐσφάδαζεν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Βοναπάρτου ἔστρεφε τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ περὶ ἠθικῆς δόγμα περὶ τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας ὡς κέντρον. Τῆς πολιτείας ταύτης κατ' αὐτὸν σκοπὸς ἡ πραγμάτωσις τῆς ἠθικότητος· οἱ λόγοι τοῦ δαιμονίου θιασώτου τῆς ἐνιαίας Γερμανίας ἀντήχουν ἐν μέσῳ τῶν ἀποκατερούμενων ὡς ἔπη προφήτου καὶ ἡ Ἀκαδημαϊκὴ νεότης ἀναπτρουμένη καὶ ἐνθουσιῶσα ἐξεδίδκει ἐν Λειψία καὶ Βατερλώ τὴν ἠτταν τῆς Ἰένης, ὃ δὲ φιλόσοφος κατέχει ἐν τῷ Πανθέῳ τῆς Γερμανικῆς ἱστορίας θέσιν τοσοῦτον ἐπίζηλον. Ἐκπροσωπῶν κατὰ τὸν ὠραιότερον τρόπον τὰ ἰδεώδη πασχούσης πατρίδος ὠμίλει οὐχ ἠττον ἐν ὀνόματι τοῦ ὑψίστου τῶν ἰδεωδῶν, τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Φίχτε κατεκεραύνου διὰ τῶν μεστῶν φιλοπατρίας λόγων τὸν Κορσικανὸν δορικτήτορα, ὃ Ἐγγελοσ ἐβλεπεν ἐν τῷ Νοπολέοντι τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ παγκοσμίου πνεύματος ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ τελειότητι· ἡ ἀποψις αὕτη ἦτο ἀπόρροια τοῦ Ἐγγελίου πνεύματος, διότι ἡ πολιτεία κατ' αὐτὸ μακρὰν ἐθνικῶν ὀρίων καὶ διαιρέσεων ἦτο ἡ κατ' ἐξοχὴν πραγμάτωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος. Ὁ δὲ Κράουζε ὡς ἰδεῶδες τοῦ ἐπιγείου βίου τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου ἔθηκε τὸν πλήρη αὐτοτελεῆ, τέλειον ἀνθρωπον τείνοντα πρὸς τὴν ὁμοίωσιν τῇ θεότητι. Οὕτω τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ὁσημέραι καθιστάμενον ἐπιτακτικώτερον διηυκρινίζετο ὅλον ἐν καὶ ἐν τῇ ἀγωγῇ ἰδιαιτέρως τοσοῦτον εὐρέως ἐμελετήθη ὥστε αἱ πλουσιώταται καὶ δαψιλέσταται διεφήσεις τῆς συγχρόνου παιδαγωγικῆς εἶναι ταυτεχρόνως ἀναπόσπαστοι τῶν πάλυμερῶν ἐποπτεῶν τῆς παραφυάδος ταύτης τοῦ δένδρου τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης.

Τόσον ἡ κυρίως παιδαγωγικὴ ὅσον καὶ ἡ διδακτικὴ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ ἐκπληκτικὰ ἀποτελέσματα ἐπὶ τοῦ χώρου τῶν ὄρων τῆς μορφώσεως τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος τῆς νεότητος ἧτις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς φέρει οὐ μόνον τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ἐὰν μέχρι σήμερον τὰ ἔθνη εὐρίσκωνται μακρὰν ἀλλήλων ὑπὸ τὴν νεφελώδη ἀτμοσφαῖραν προλήψεων καὶ ζοφερῶν ὀπτασιῶν, ἐὰν μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης πελώριοι φραγμοὶ διαχωρίζωσι τὰ διάφορα τῆς ἀνθρωπότητος μέλη, ἀπὸ τίνος αἰθριώτερος ἤρχισε νὰ καθίστα-

ται ὁ ὀρίζων καὶ ἡ διαυγῆς ἀντίληψις τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ νὰ καθίσταται πλέον ἐναργῆς. Σήμερον ὑφίστανται 91 φιλειρηνικαὶ ἐταιρεῖαι ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ ὑπαγόμεναι εἰς ἐν μόνιμον γραφεῖον ἐδρεῖον ἐν Βέρνῃ. Γενναῖαι καρδίαι κρατοῦσι τὴν σημαίαν τῆς νέας ταύτης κατευθύνσεως τῶν ἀνθρωπίνων προσπαθειῶν, ἡ δὲ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης, αἱ συνεχεῖς τῶν ἐπιστημόνων συνεντεύξεις καὶ πανηγύρεις ὑπὸ τὸν ἀκτινοβόλον ναὸν τῆς Ἀληθείας, ἡ ἐπίδοσις τοῦ ἐμπορίου, αἱ προσπάθειαι τῶν Χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, τὸ ὅλον ἐγκοιμῶνον κύμα τῶν σημαιοφόρων τῆς παγκοσμίου ἀδελφότητος ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἐξυψώσεως τοῦ ἐργάτου, ὁ ἀγὼν τῶν μοχθούμενων ὑπὲρ τῆς βασιλείας τῆς πλήρους ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας, πρὸ παντὸς ἡ ὑγιῆς ἀγωγὴ ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις προοιωνίζονται ἀσφαλῆ ἂν μὴ ταχεῖαν τὴν νίκην. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ ἡμᾶς εἰδικώτερον ἡ Βαλκανικὴ ἔνωσις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ τῶν ἐθνικῶν δικαίων ἐκάστου τῶν συμβαλλομένων ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας ἠθικῆς ἀναπτύξεως τῶν οἰκούντων τὴν Βαλκανικὴν λαῶν θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἔμβρυον τῆς ὁμοσπονδίας, ἧτις θέλει ἐδραιωθῆ μόνον τιθεμένη ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Συνταγματικῆς Τουρκίας ἀπομακρυνομένης τῶν ὀλισθηρῶν βλέψεων εἰς ἃς σύρουσι αὐτὴν νεαροὶ πολιτευταὶ διατελοῦντες εἰσέτι ὑπὸ τὸ κράτος τῶν θεωριῶν, ἃς χθὲς καὶ πρῶην ἀπεκόμισαν ἐκ τῶν φοιτητικῶν βάρων ἢ ἐκ συγγραμμάτων πολιτειολόγων.

ΤΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΟΣ

«Συνειθίσατε τὰ παιδιά νὰ ρικανίζουν μίαν σκνίδα, νὰ σκαλίζουν τὴν γῆν μὲ τὴν δίκελλαν, νὰ νὰ φυτεύουν ὀλίγα λαχανικά. δώσατε νὰ ἐννοήσουν ὅτι δύνανται νὰ γίνουν χρήσιμα, ὅτι ἠμποροῦν καὶ αὐτὰ νὰ ἐργασθοῦν, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου θὰ μάθουν ὅσα δὲν θὰ διδαχθοῦν οὔτε ἀπὸ βιβλία οὔτε ἀπὸ σοφὰ παραγγέλματα.

(Ρῶσκιν)

Εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμὰς ὑπάρχει τὸ μυστήριον τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας ἐν ποικιλωτάτῃ μορφῇ. Ἡ ἐργασία ὑπῆρξεν ἡ πρώτη τῆς δημιουργίας λέξις, αὐτὴ ἡ δημιουργία. Ὁ ἄνθρωπος ἐφάνισθαι ἐπὶ τῆς γῆς μὲ ἐλάχιστας πνευματικὰς κατ' ἀρχὰς δυνάμεις πρὸς καταδάμασιν τῶν στοιχείων καὶ παλαίων κατὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἠδυνήθη νὰ δεσπόσῃ τῆς φύσεως καὶ νὰ ἐξαρθῇ ὡς βασιλεὺς τῆς δημιουργίας. Ὁ κόσμος ἠνοιχθῆ εἰς τὴν ἀκαταπόνητον αὐτοῦ δρᾶσιν καὶ ἡ ὀργιάζουσα φύσις ὀλονέν κατηνάζετο καὶ ὑπέκυπτεν εἰς τὴν συνεργασίαν τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐργασία ὑπῆρξε τὸ Σύμβολον τῶν κατακτήσεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν ταύτῳ ἡ ἀδάμαστος δύναμις ἡ ὀδηγοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπίζηλον σημεῖον, ὅπερ κατέχει σήμερον ὑπερθεν τοῦ ὁποίου ἐκτείνεται εἰσέτι εὐρύτατος ὁ χῶρος τῆς τελειώσεως. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ λέξει ἐργασία ἔχομεν τὸ γινόμενον τῆς πνευματικῆς καὶ σωματικῆς παραγωγῆς. Ὁ ἄνθρωπος ὢν εἰκὼν τοῦ Πανσόφου Πλάστου κατεῖχεν ἔμφυτον τὴν ῥοπὴν πρὸς τὸ νὰ δημιουργῇ, ἡ δὲ διατήρησις αὐτοῦ ὤφειλε νὰ καταστήσῃ ἀνάγκην τὴν ἐργασίαν. Ἡ Ἑλληνικὴ ἀρχαιότης ὑπάρξασα ἡ ὠραιότερα τῆς ἀνθρωπότητος σελὶς ἐκληροδότησεν εἰς τοῦ κόσμου τὰς γονιμωτέρας ἀρχὰς, ἀλλ' ὁμολογουμένως δὲν ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς τὴν ἰδέαν τῆς ἐργασίας ἐν τῇ δαφιλεῖ καὶ τιμητικῇ ἐποπτεία ὑφ' ἣν καλλιεργεῖ ταύτην ὁ νεώτερος κόσμος. Ἡ θεωρία ὑπῆρξε τὸ πρῶτιστον μέλημα τῆς ἀρχαιότητος, ἡ δὲ σωματικὴ ἐργασία κατεφρονήθη οὕτως ὥστε ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἔπεσε κατάκοπος ἐν τῇ φορᾷ τῶν αἰώνων ὀλιγωρήσασα ἀμετακλήτου φυσικοῦ καὶ

ἠθικοῦ νόμου τῆς δι' ἐργασίας ἀνακαινίσεως τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ πόλεις ὑπῆρξαν στοαὶ μᾶλλον σοφιστῶν ἢ κοινοβούλια πολιτειολόγων ἢ παλαίστραι ἀθλητῶν οὐχὶ ὅμως καὶ ἐργαστᾶσια τεχνητῶν καὶ ἐργατῶν. Ἡ ἐργασία ἐθεωρεῖτο σύμφυτος τῇ δουλείᾳ, ἐντεῦθεν δὲ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἡ ἐργασία λέγεται δουλειά.

Ἄλλ' ὁ Χριστιανισμὸς ὁ ἐγκαινίσας νέα ἀνθρώπινα ἰδεώδη, ὁ καταρρίψας τὰ φυλετικὰ μεσοτοιχα, ὁ ἐξάρας τὴν θέσιν τῆς γυναικὸς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐκήρυξε καὶ τὴν ἐργασίαν ὡς ὑψιστον καθήκον. «Ὁ πατήρ μου ἄχρις ὥρας ἐργάζεται λέγει ὁ Σωτὴρ καγὼ ἐργάζομαι». Ἡ καινὴ αὕτη δόξα εὔρε βαθυτάτην ἀπήχησιν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ἀνυπολόγιστος μεταβολὴ εἰσῆλθεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ, τολμηρὰ δὲ δόγματα ἀνεπήδησαν καὶ τὰ ποικίλα συστήματα τὰ ἐκπροσωποῦντα καθεστῶς ὀπισθοδρομικὸν ὑπεχώρησαν πρὸ τῆς ἰδέας τῆς ἠθικῆς ἀξίας ἣν μόνον ἡ ἐντιμος ἐργασία παρέχει. Ταῦτοχρόνως τὸ δόγμα τῆς ἐργασίας παρέστη σαφέστερον καὶ ἐπιβλητικώτερον ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν ἐγκρίτων παιδαγωγῶν. Ὁ Ἄμως Κομένιος Βοημὸς παιδαγωγὸς συνιστᾷ εἰς τὸ δημόσιον σχολεῖον οἱ μαθηταὶ νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὰς ἐργασίας τῆς χειρὸς, ὁ Λῶκκιος, ὁ Ρουσσώ, ὁ Νεϋμεϋερ ἀπεφάνθησαν ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς ἐργασιῶν τῆς χειρὸς εἰς τὴν εἰσαγωγὴν, ὁ Σάλτζμαν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῶν ἐργοχειρῶν, ὁ Φροίβελ ὠδήγει εἰς Keilhan τοὺς τροφίμους του εἰς διάφορα ἐργαστᾶσια καὶ εἰθίζεν αὐτοὺς εἰς διαφόρους τεχνητὰς ἐργασίας, ὁ Ἐρασμος Σβάμπ εἶπεν «διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων ἐργασίας ἡ ἀγωγή τοῦ λαοῦ θὰ γείνη φυσικωτέρα ἢ ὅ,τι ἦτο μέχρι τοῦδε» ὁ Γάλλος παιδαγωγὸς Φέλεμπεργ τέλος ἀκολουθῶν ἰδέαν τινὰ τοῦ Πασταλίτζη εἰσήγαγεν εἰς τὰ ὀρφανοτροφεῖα τὴν ἐργασίαν τῶν χειρῶν, ἰδιαίτερος τὴν κηπουρικὴν καὶ τὴν γεωργίαν ὡς μέσον θεμελιῶδες ἀγωγῆς. Ὁ πρῶτος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννης Καποδίστριας μελετήσας τὸν ὀργανισμὸν τῶν ἐπαγγελματικῶν σχολῶν τοῦ Φέλεμπεργ ἐσκόπει νὰ ὀργανώσῃ κατὰ ταύτας τὰ ἐκπαιδευτήρια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ τὰς μεγαλεπηβόλους αὐτοῦ ἰδέας ἀνέκοψεν ἡ τραγικὴ τελευτὴ του.

Αἱ νεώτεραι κοινωνίαι προήγαγον ἱκανῶς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐργασίας καὶ σήμερον ἡ πρακτικὴ ἀγωγή τοῦ λαοῦ ἀποτελεῖ τὸ πιστεῦμα τῶν κυβερνῶντων «Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ λέγει ὁ Ὀράτιος Μάνν οὐδεὶς ἄλλος πολιτικὸς ἀνὴρ δύναται νὰ προσαγορευθῇ

τίμιος ἢ ὅστις ἐν τῇ κεφαλίδι τοῦ πολιτικοῦ προγράμματός του προτάσσει τὴν πρακτικὴν ἀγωγὴν τοῦ λαοῦ». Καὶ σήμερον πολλὰ κράτη παραδείγματος εἰς Σουηδίαν ἢ χειροτεχνία εἶναι ὑποχρεωτικὴ εἰς τὰ στοιχειώδη σχολεῖα. Τοιουτοτρόπως βραδέως καὶ ἀσφαλῶς κατακτᾷ ἕδαφος ἐδραῖον ἢ ἰδέα τῆς ἐργασίας ἀφ' οὗ μάλιστα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ὑπῆρξαν σχολαὶ ἀναπετάσασαι ὡς σημαίαν τὸ δικαίωμα τῆς ἐργασίας ἐν ἴση μοίρᾳ πρὸς τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Ἐπιφανέστατοι σκαπανεῖς τοῦ πνεύματος ἐκράτησαν καὶ κρατῶσι τὴν σημαίαν τοῦ κοινωνισμοῦ ἐν τῇ Δύσει, συγγραφαὶ πολύκροτοι ὑπεστήριξαν τὰς δοξασίας τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ αἱ σκηναὶ τοῦ Μοαβίτ ἐν Γερμανίᾳ δεικνύουσιν ὅτι ἡ ἰδέα δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ θανάτου. Παρὰ τὴν χιμαιρικὴν ὄψιν τοῦ κοινωνισμοῦ, παρὰ τὴν οὐτοπίαν ἣτις ὑπάρχει ἐν αὐτῇ παρὰ τὴν ἀπειλητικὴν ὄψιν ἀπέναντι τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας, ἡ θέσις αὕτη ἀποδίδεται εἰς τὸν ἐργάτην ἐν αὐτῷ δεικνύει ἐμφανῶς ὅτι λανθάνουσα ὅσον καὶ ζωηρὰ ζύμωσις τελεῖται ἐν τῇ συγχρόνῳ κοινωνίᾳ ἧς τὰ συμπτώματα θὰ καταστήσῃ ἐπαισθητὰ ταχὺ μέλλον. Ἡ Εὐρώπη εὐρίσκεται ἀπέναντι σοβαροῦ προβλήματος ὑπὸ τὸ ζοφῶδες φάσμα τοῦ милитарισμοῦ καὶ τῶν ἐθνικῶν τάσεων. Ἡ ἐνοπλος εἰρήνη καταβιβρώσκει τὰ σπλάγχνα τῶν ἐθνῶν καὶ βυθίζει εἰς τὴν πενίαν τὰς λαϊκὰς τάξεις ὀδηγοῦσα εἰς ἐκπληκτικὰς ὅσον καὶ μοιραίας κρίσεις. Ἀπέναντι τοῦ ἐπικειμένου κατακλυσμοῦ, πρὸ τῆς μελλούσης νὰ ἐνσκήψῃ θυέλλης οἱ θιασῶται τῆς φιλανθρωπίας συνησπισμένοι ὑπὸ μίαν σημαίαν, ἧς οὐδεμία ἰερωτέρα ἂς κραυγάσωσιν: εἰρήνη καὶ ἐργασία· ἔρχονται ἡμέραι, καθ' ἃς ἡ λέξις ἐργάτης θὰ εἶνε ὁ τιμητικώτερος τίτλος, θὰ ἰσοδυναμῇ πρὸς τὴν λέξιν ἄνθρωπος. Καὶ τότε ἐν τῷ ἀτελευτήτῳ σταδίῳ τῆς πορείας τοῦ ὁ ἄνθρωπος διατρέχων τὰ εὐφορα ἐδάφη τῶν μόχθων τοῦ ἐνώπιον τοῦ ὄλονεῖ εὐρυνομένου ὀρίζοντος τῶν ὀνείρων του καὶ ἰδεωδῶν του θὰ ἀτενίζῃ ἐνθους ὅσον καὶ γαλήνιος τὴν ἄγνωστον γῆν τῆς μακαριότητος ἣν ἡ μὲν Πρόνοια ἐθήκε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του, ἐπάρατοι δὲ προλήψεις καὶ νόθοι ἀγωγαὶ ἀπεμάκρυναν ἀπ' αὐτῶν.

Τ Ε Λ Ο Σ

SISMANOGILIO
MEGARO

Πωλείται πρὸς ὄφελος τῆς ἐν Περγάμῳ Θρη-
σκευτικῆς Ἀδελφότητος ὁ «Ἅγιος Ἀντίπας».

© SIGSMANOGGIO
MIGARO

